

Marc Toda Garcia

**EVOLUCIÓ DEL
POBLAMENT A
LLUCMAJOR
(MALLORCA). DEL
PERÍODE BALEAR A
LA CONQUESTA
ISLÀMICA**

TREBALL DE FINAL DE MÀSTER

Dirigit pel Dr. Josep Maria Palet Martínez
Codirigit pel Dr. Miguel Ángel Cau
Ontiveros

Tarragona
2016

Índex

1. Objectius i metodologia.....	4
2. Marc geogràfic.....	5
2.1. Marc geològic.....	7
3. Introducció històrica.....	9
3.1. El període balear.....	9
3.2. La conquesta romana.....	10
3.3. República i alt imperi.....	11
3.4. L'Antiguitat tardana.....	13
3.5. Conquesta islàmica.....	14
4. Catàleg de jaciments.....	15
5. Xarxes viàries.....	45
6. Conclusions.....	49
7. Bibliografia.....	55
7.1. Recursos digitals.....	60

Agraïments

La realització del present Treball de Final del Màster Interuniversitari d'Arqueologia Clàssica (URV/ICAC/UAB), desenvolupat al llarg del curs 2015-2016 ha estat possible gràcies al suport i l'ajuda que he rebut d'un gran nombre de persones.

En primer lloc, agrair als meus tutors l'ajuda rebuda. Gràcies a en Josep Maria Palet Martínez, membre fundador i director del Grup de Recerca d'Arqueologia del Paisatge (GIAP) de l'ICAC. I a en Miquel Àngel Cau Ontiveros, director de l'Equip de Recerca Arqueològica i Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAAUB), que fou qui em va proposar fer el treball sobre el terme municipal de Lluçmajor, seguint el marc dels actuals treballs d'investigació sobre l'evolució del territori al sud i est de Mallorca. Agrair-li també el poder gaudir un any més d'una gran campanya a la ciutat romana de Pol·lèntia.

Parlant de Pol·lèntia no puc obviar l'ajuda de na Cati Mas Florit i d'en Tomeu Vallori Márquez, tant en el que respecta a l'execució del treball com pel que he après d'ells aquests anys.

Agrair també la tasca dels treballadors de la Conselleria de Patrimoni de Mallorca i del Museu de Mallorca, així com de l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, per l'ajuda prestada a l'hora de consultar la documentació necessària per a la realització del treball.

Moltíssimes gràcies a en Júlio, Hugo, Marta, Alba, Raquel i Pablo per la vostra amistat i suport i per fer l'estança a Tarragona molt més amena. I no puc oblidar en Toni i en Marc per aquest darrer any junts, no podria haver trobat uns millors companys.

Finalment, vull agrair a la meva família el suport i l'empenta que m'han donat al llarg dels anys per seguir endavant. Sense vosaltres no hauria estat possible arribar fins aquí.

1. Objectius i metodologia

La intenció d'aquest treball és realitzar un estudi sobre l'evolució del poblament al territori comprés en l'actualitat dins del municipi de Lluçmajor (Mallorca) al llarg d'un ampli ventall cronològic que va des de l'època balear o talaiòtic final (que comença entorn el 650 aC) fins al període islàmic (902-1229 dC). Aquesta cronologia tan dilatada ens permetrà veure els canvis provocats per la conquesta romana del 123 aC en el poblament del territori, si es reocupen els nuclis indígenes o se'n funden de nous, i també els canvis provocats per la conquesta islàmica del 902 dC, alhora que observarem l'evolució al llarg dels períodes romà, vàndal i bizantí. He escollit aquestes dates perquè considero que la conquesta romana i la islàmica són dos moments de ruptura respecte a l'anterior, l'arribada de cultures i sistemes d'organització espacial força diferents als existents.

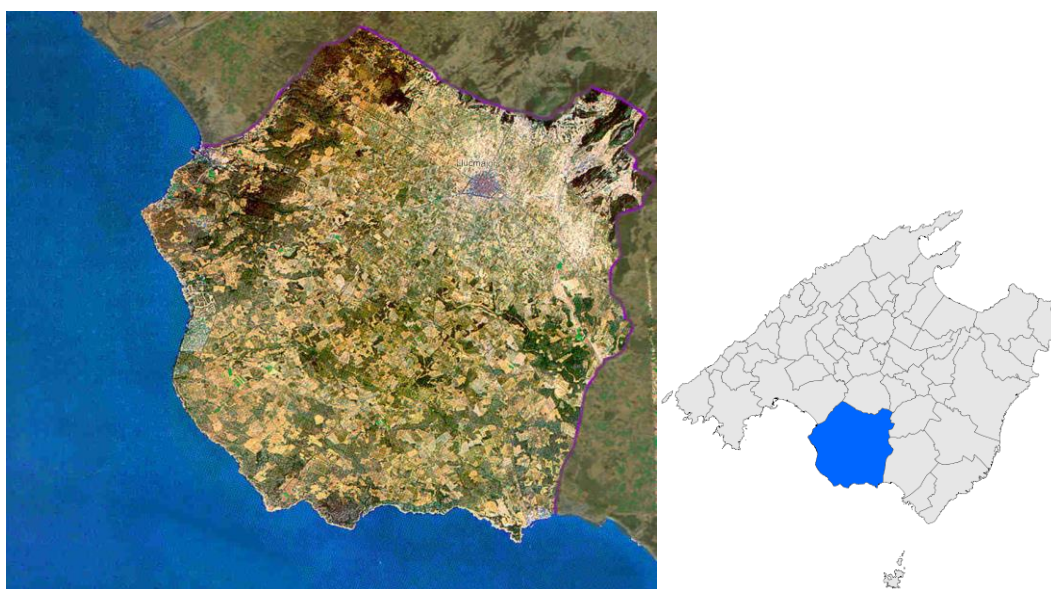

Fig. 1. Imatge satèl·lit del municipi de Lluçmajor i la seva ubicació a l'illa de Mallorca.

A diferència d'altres treballs d'arqueologia del territori com puguin ser els realitzats al Camp de Tarragona per tal de delimitar l'*ager tarraconensis* (Palet et al., 2008) o els fets a l'est de Mallorca per Mas i Cau (Mas, 2013; Mas i Cau, 2011) per conèixer l'ocupació rural del territori durant l'Antiguitat tardana, en aquest treball no s'han realitzat prospeccions arqueològiques, tant per falta de temps com de recursos. Tampoc s'han fet estudis dels materials degut a la seva dispersió, o desaparició en alguns casos, i les dificultats per a accedir-ne.

La base del treball és doncs la recollida d'informació procedent de les cartes arqueològiques de Mallorca, tant la municipal recollida per la Conselleria de Patrimoni de Mallorca com la del Museu de Mallorca, que inclou un inventari de materials destacats trobats a alguns dels jaciments. Alhora es duia a terme una recerca bibliogràfica, en sentit descendent, sobre la història de Mallorca i de Lluçmajor a nivell general (cercant informació tant històrica com geològica) fins a arribar al nivell de treballs i obres sobre dels seus jaciments en concret, així com a la visita d'alguns d'ells (tot i que el fet que gairebé tots siguin en terrenys privats ha dificultat molt aquesta tasca). Cal tenir en compte que no es posseeix informació material de tots els jaciments ni tampoc l'inventari complet de cap d'ells excepte d'un, el Puig de s'Escolà. Per tant les dades i els resultats obtinguts s'han de prendre amb certa reserva. Per a l'estudi de la xarxa viària s'han empleat tant fonts bibliogràfiques com imatges satèl·lit i fotografia aèria, en especial el vol nord-americà del 1956. Aquestes s'han obtingut del Instituto Geográfico Nacional (IGN) i de la Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB).

Les dades obtingudes s'han anat recopilant en una base de dades Excel i s'ha implementat un Sistema d'Informació Geogràfica (GIS) mitjançant el programa Qgis per a la realització de mapes temàtics com un model digital d'elevacions (MDE). Els resultats s'expressen mitjançant mapes temàtics i taules.

El treball s'estructura en cinc apartats. En el primer d'ells es fa una introducció a la geologia i la geomorfologia del municipi per tal d'aproximar-nos al medi físic. Al segon apartat es fa una introducció històrica dels diferents períodes a tractar a nivell balear per tal d'enquadrar la investigació en el seu context històric. El tercer apartat consta d'un catàleg dels jaciments estudiats així com dels materials que s'hi ha trobat. Tot seguit trobem un apartat on es mostren els resultats de la recerca d'antigues xarxes viàries fossilitzades. Les conclusions són al cinquè apartat, on veurem els resultats obtinguts ajudant-nos de cartografia temàtica. Finalment, es completa el treball amb la bibliografia citada en ell.

2. Marc geogràfic

Mallorca és la major de les illes que conformen l'arxipèlag Balear, al Mediterrani occidental, situant-se entre les illes de Menorca i Eivissa. S'ubica entre els 2°, 21' i 4°, 22' de longitud est, entre Sant Elm i la punt de Capdepera, i entre els 39°, 18' i 40° de latitud nord entre el Cap de Formentor i el Cap de Ses Salines. Ocupa una superfície de 3.640,16 km² (inclosos illots adjacents) i un perímetre de 565 km. Arriba als 95 km de longitud des de l'extrem occidental, Sant Elm, a l'oriental, Capdepera, i als 80 km des del Morro de Catalunya (punt més septentrional) fins l'extrem meridional al Cap de Ses Salines.

L'illa de Mallorca es divideix en sis grans dominis geomorfològics: la Serra de Tramuntana, la Serra de Llevant, les Serres Centrals, les Conques Neògenes, la plataforma de Lluçmajor i la plataforma de Santanyí (Robledo Ardila 2005: 3-43).

Topogràficament els principals relleus mallorquins es troben a la Serra de Tramuntana, que conta amb nou cims que superen els 1.000 m d'alçada. Dita serra s'estén al llarg de 90 km seguint la costa nord-occidental, des de Sant Elm fins el Cap de Formentor, amb una mitjana de 15 km d'amplada. La Serra de Llevant ressegueix la costa oriental, estenent-se en direcció NE-SO al llarg de 46 km i conta amb una alçada màxima de 562 m a l'extrem septentrional.

Les Serres Centrals es situen entre els dos grans relleus muntanyosos, a una zona intermitja de l'illa, al voltant de la qual s'ubiquen les conques terciàries i les plataformes carbonàtiques. Presenten una alçada moderada on hi destaca el Puig de Randa (543 m). Les plataformes carbonàtiques de Lluçmajor i Santanyí corresponen als dominis geomorfològics de les Marines de Lluçmajor i de Llevant (Roselló Verger, 1975). La plataforma de Lluçmajor s'estén des del poble homònim fins Es Cap Blanc i forma la costa de penya-segats entre la Badia de Palma i Sa Ràpita. L'alçada d'aquests penya-segats incrementa en sentit SE-NO fins arribar als 90 m a Es Cap Blanc.

Fig. 2. Vista del municipi de Lluçmajor des del Puig de s'Escolà. Imatge extreta d'Aramburu, 2011: pp. 8.

L'illa de Mallorca es subdivideix en diverses “Vessants Hidrogràfiques” (Pla Hidrològic de les Illes Balears, 2013), les quals estan constituïdes per nombroses microconques hidrogràfiques, encara que de poca magnitud. Les vessants mallorquines són: la del litoral sud-est, d'Alcúdia, de Pollença, del litoral nord-oest, d'Andratx, de Palma i la de Campos. Els torrents que travessen el terme municipal de Lluçmajor desemboquen o bé a la vessant de Palma o bé a la de Campos, tot i que també n'hi ha una petita part que drena a la vessant d'Alcúdia, al ser torrenteres tributàries del torrent de Pina, que alhora desemboca al torrent de Muro. El municipi conta també amb depressions naturals on en època de pluges es formen embassaments. Molt més important és la circulació d'aigües subterrànies, connectada a aquests petits embassaments temporals mitjançant avencs. A més, existeixen diverses fonts naturals i al llarg de la història s'han dut a terme obres hidrogràfiques per tal d'aprofitar aquest recurs, fonamentalment aljubs i sèquies.

2.1. Marc geològic

Les Illes Balears corresponen a la part emergida del Promontori Balear, una prolongació cap el nord-est de la Serralada Bètica (Gelabert 1998: 129). Aquest Promontori Balear queda limitat cap al nord-est per la Conca Lígur-Provençal, les falles actives del sud-est conseqüència de la formació de la Conca Algero-Balear i al nord-oest pel Surc de

València (Giménez et al. 2007: 175-184). Aquest Surc de València està dividit en dos dominis morfoestructurals, un dels quals és el Bètic-Balear, la citada prolongació de la Serralada Bètica.

Així mateix, l'illa de Mallorca està constituïda per diverses unitats morfoestructurals que es corresponen a un conjunt de horsts i grabens, associats fisiogràficament els primers a les serres i els segons a les planes.

Litostratigràficament les roques que formen Mallorca abasten un període que va del Paleozoic al Quaternari. La Conca de Campos està formada únicament per materials de la plataforma carbònica miocena. Cap al sud-est d'aquesta conca es troba la Marina de Lluçmajor, que s'estirà en direcció nord-oest en una estreta franja que voreja la badia de Palma fins a Portals Vells-Cala Figuera, al municipi de Calvià.

Pel que fa a les Serres Centrals presenten un conjunt plegat i encavalcat amb una orientació principal NE-SO. L'edat dels sediments sembla indicar que el nivell de desplegament inicial dels encavalcaments s'inicia al Keuper (Gelabert 1998: 129), afectant aquests plegaments i encavalcaments a sediments juràssics i cretàcics. Aquestes elevacions presenten marcades diferències amb les Serres de Tramuntana i de Llevant, tant en l'espessor de les sèries estratigràfiques com en els materials afectats pels encavalcaments, que són més tardans i diferents ja que s'hi superposen materials paleògens sobre sediments del Miocè inferior (Darder 1925: 245-278; Anglada i Sierra Kiel 1986: 580-589). La deformació compressiva que dona lloc a l'estil estructural de les Serres Centrals compren dos períodes, l'Oligocè superior i el Miocè mig.

La Marina de Lluçmajor es correspon amb la Unitat Hidrogeològica 18.21M1 del Pla Hidrològic de les Illes Balears (2013). Dita Marina es troba a l'extrem meridional de Mallorca, on ocupa un àrea de 638 km² que limita al sud amb la mar al llarg de 80,2 km de costa formada per penya-segats de fins a 90 m d'alçada i poc articulada per cales. La plataforma de Lluçmajor, que coincideix amb el domini geomorfològic de la Marina homònima, és un dels millors exemples de plataforma arrecifal progradant al llarg de 20 km de costa. Les roques de la plataforma corresponen a la unitat litostratigràfica del Complex Arrecifal, que es troba recobert discontinuament per eolianites del Pleistocè (Pomar et al. 1996: 191-225). Com la resta de plataformes arrecifals, es tracta d'una formació carbonàtica dominada per acumulacions d'esquelets coral·lins, algues calcàries,

mol·luscs i altres, que es desenvolupen en aigües poc profundes sota clima tropical i en un medi marí de salinitat normal i règim oligotròfic (Palmer 1991: 1-21).

3. Introducció històrica

3.1. El període balear

El període balear, també anomenat Talaiòtic IV, Talaiòtic final, Talaiòtic II o recent, Edat del ferro II o període posttalaiòtic, s'estén entre el segle VI i el 123aC, data de la conquesta romana de les illes (Guerrero, 1998). Durant aquesta etapa de la prehistòria balear es deixa de construir talaiots i s'abandonen alguns mentre altres continuen en ús. A tots els poblats on s'han realitzat excavacions, com Capocorb Vell, s'arriba a la conclusió que són ocupats durant tot el període i hi continuen durant inicis de l'ocupació romana. Les construccions turriformes decauen en desús i al seu voltant s'aixequen tot d'habitatges de planta quadrada o rectangular. Les úniques construccions edilícies que tenen una continuïtat plena, o fins i tot un punt àlgid, són els santuaris mallorquins i les taules menorquines, l'ús dels quals perdura en molts casos més enllà dels primers moments de la romanització.

Els contactes amb comerciants ebusitans, mitjançant factories costaneres com Na Guardis a Ses Salines, inunda el mercat illencs d'àmfores púniques, fet que va provocar que es parlés de colonització púnica de les illes (Guerrero, 1997). La gran quantitat de materials importats fa pensar en un augment demogràfic.

Entre els autors clàssics Timeu (356-260) és l'autor qui més sembla conèixer la realitat illenca, potser de boca dels mercenaris balears a Sicília. Ens informa de que ambdues illes tenen un nombre d'habitants superior als 30.000 (potser sigui un afegitó de Diodor respecte la seva època, potser una avaluació de contractistes cartaginesos). No produeixen vi, tot i ser-ne molt aficionats, ni oli tampoc. Tampoc empren monedes i en general tracten d'impedir que aquestes entrin a l'illa (segons Timeu per evitar ser atacats per les seves riqueses), per això els mercenaris que serveixen als exèrcits cartaginesos gasten les soldades en dones i vi. Com a armament empren tres fones, que utilitzen amb gran perícia (és la seva especialitat militar, serveixen com a foners mercenaris als exèrcits púnics,

grecs i romans). Estrabó hi afegeix altres armes, una javelina de fusta endurida al foc i un escut de pell de cabra (Domínguez, 1998).

En aquest període s'observa també un canvi en les tradicions funeràries, probablement impulsats pels contactes amb altres pobles (Guerrero, 1998). Apareix la necròpolis a l'aire lliure de Son Real i altres dedicades a inhumacions infantils; s'excaven hipogeus amb columnes exemptes, algunes amb plantes molt complexes (com Son Taixequet, Lluçmajor) i en alguns casos amb espai funerari tripartit (Cova Monja, Santa Eugènia); també utilitzen com a necròpolis edificis socials o de prestigi que han perdut la seva funció però perduren en la memòria com a llocs d'especial significat (Túmul de Son Ferrer, Calvià). Al igual que en el període talaiòtic s'empren estructures naturals com a necròpolis. Abrics rocosos, freqüentment tancats amb murs de factura ciclòpia (podria ser el cas de Cala Pi, Lluçmajor), covetes, coves naturals, avencs i coves artificials, algunes d'elles de planta complexa amb columnes exemptes. Apareixen cementiris d'urnes amb inhumacions infantils als segles III-I aC amb inhumacions primàries simples, en taüts i infantils en urnes. El ritus funerari inclou enterraments en calç viva, cremació i incineració i inhumacions en edificis amortitzats, com el talaiot A de Capocorb Vell (Hernández-Gasch, 2010).

3.2. La conquesta romana

Com a justificació de la conquesta de les illes s'empra el d'acabar amb la pirateria que, segons Florus, exerceixen els seus habitants. Estrabó, en canvi, diu que alguns balears s'alien amb pirates forans, com podrien ser lígurs expulsats de les seves terres per la conquesta de la Ligúria per part dels romans (Morgan, 1969).

Florus ens narra la conquesta de la següent manera: en un primer moment la flota romana va ser atacada pels balears a alta mar pensant que era una presa (així doncs els que inicien les hostilitats no són els romans si no els seus enemics) i Metel estén pells humides sobre les cobertes com a protecció contra les fones (Str., III, 5,1). Els romans desembarquen en persecució dels atacants, que es dispersen pels túmuls propers i els han d'anar cercant per vèncer-los. Orosi només diu que hi ha una gran matança de nadius. No es coneix el lloc de desembarcament però s'ha proposat el sud de Mallorca, degut a l'existència del fossat

de Ses Salines (Guerrero, 1990) –que actualment s'està excavant- i la proximitat de la factoria púnica de Na Guardis. Metel celebra un triomf a Roma el 121 aC, per tant donà mort a 5000 enemics en una sola batalla, fet que degué tenir greus repercussions sobre la població. Tot seguit es funden les ciutats de *Palma* i *Pollentia*, de possible origen militar (García Riaza, 2002) amb colons procedents d'Hispania, probablement itàlics (Zucca, 1998, Riaza y Sánchez León, 2000).

Amb la conquesta de Mallorca i Menorca (on es funden *Iago*, *Magona* i *Sanisera*) els romans aconsegueixen un major control del Mediterrani occidental i el comerç itàlic experimenta una certa expansió a costa de l'ebusità. Així, s'abandona la factoria púnica de Na Guardis i l'establiment auxiliar d'Es Trenc a finals del segle II aC (Guerrero, 1998).

3.3. República i alt imperi

Després de la conquesta les illes s'agreguen a la província d'Hispania Citerior, on Metel seria procònsol l'any següent. Es funden les ciutats de *Palma* i *Pollentia* en enclavaments estratègics, controlant les tres grans badies de Mallorca. Els seus habitants obtenen la ciutadania romana ben aviat, són adscrits a la tribu Velina mentre que les concessions del *ius Latii* a la península de Cèsar i August ho fan a la Sergia i la Galeria. Però no és fins a l'entorn del 80-70 aC (Orfila et al., 2000) que trobem les primeres restes arqueològiques en aquestes ciutats, s'ha proposat que amb anterioritat fossin posts militars (H. B. Mattingly, 1983).

Hi ha tres fundacions preromanes: *Bochoris* a la badia de Pollença, *Guium* que podria relacionar-se amb la necròpolis de Sa Carrotja (Ses Salines) i *Tucis* que es relaciona amb el topònim medieval Tuca entre Petra i Manacor, on es situaria la basílica paleocristiana de Son Peretó (Castelló, 2005 375)

Durant el període republicà es continua reclutant foners com a mercenaris pels exèrcits romans. Durant l'alt imperi els autors romans gairebé no en parlen de les Balears.

Inicialment les illes pertanyen a la Hispania Citerior, quan August crea la Bètica i la Lusitània (entorn el 13 aC) romanen a la *Tarraconensis*., dins el *conventus* Carthaginiensis. Però amb la reforma de Dioclecià del 297 probablement passen a la

província *Carthaginiensis*. Des d'època de Neró es constata epigràficament una *praefectura insularum Baliarum* amb una autonomia considerable degut a les dificultats de relacionar-se amb l'administració provincial (Casasnovas, 1998).

Econòmicament hi ha importants diferències entre les Balears i les Pitiüses. Segons Plini la producció de blat era important, tot i la devastació causada per la plaga de conills (en època d'August va ser necessària una intervenció militar per a acabar amb aquesta). També era important la ceba marina o *scilla*, una planta medicinal, el mini o vermelló, els cargols i la recol·lecció de mel. L'agricultura ebusitana fou famosa per les figues seques i el vi. Destaca la importància d'explotacions salineres a Mallorca, Formentera i *Ebusus* i salaó de peixos a aquesta darrera. Al Baix Imperi es posa a un *comes bafii* (el *Procurator bafii insularum Balerum*) al capdavant de la recol·lecció de mol·luscs per obtenir porpra, la producció de la qual era de propietat imperial. La importància d'aquesta factoria pot ser un dels mòbils que duen a la creació a finals del segle IV de la província *Balearica*. Es creu que es crea coincidint amb la mort de Teodosi, entre el 395 i el 396. Aquesta província independent formada per les Balears i Pitiüses, apareix mencionada a la *Notitia Dignitatum* (Amengual, 1991).

Al camp nombrosos poblats balears perduren fins l'alt imperi i, alguns, fins l'època tardana. Al sud de l'illa s'han detectat poques explotacions de nova creació però es constata l'abandonament de nombrosos poblats, fet que ens indica un canvi en la tinença i l'explotació de les terres. Els antics punts d'intercanvi amb els ebusitans cauen en desús com Sa Morisca. A finals dels segle III i principis del IV s'abandonen un bon nombre d'establiments rurals, especialment a *Ebusus*.

Encara hi ha moltes incògnites pel que fa a les relacions administratives interinsulars, com per exemple quina o quines ciutats exercien de capital provincial. Tradicionalment s'ha ubicat a l'illa de Mallorca, per ser la més gran, on es van establir assentaments colonials romans i on les troballes epigràfiques evidencien la presència de personatges d'alt rang administratiu. En aquest sentit s'ha mantingut que aquesta capitalitat corresponia a Palma o alternativament a Pol·lèntia. A Menorca sabem que *Iamo* (Ciutadella) centralitza l'administració, mentre que a Eivissa *Ebusus* fou l'única ciutat i capital. Per desgràcia l'escassa documentació de la província de *Baliares*, gairebé inexistent durant el Baix Imperi, no ofereix dades que permetin confirmar les cúries locals tot i que se'n testimonien diverses localitats a les tres illes: a Mallorca *Pollentia*, *Palma*,

Guium i *Tucis* -que no han sigut localitzades amb exactitud- (desapareixent així *Bocchoris*); a Menorca *Iamo*, *Sanisera* i *Magona*; i a Eivissa *Ebusus* (Villaverde, 1998).

3.4. L'Antiguitat tardana

Amb la creació de la *provincia Balearica* podríem posar una data d'inici de l'Antiguitat tardana a l'arxipèlag, basant-nos en les transformacions administratives, jurídiques i institucionals que aquest fet implica (Mas, 2013). Pel que respecta al final d'aquest període és difícil posar-hi data, però si tenim en compte la conquesta islàmica com punt final definitiu de les antigues estructures romanes i la seva pervivència, podem dir que continua fins a principis del segle X (l'any 902, data de la conquesta islàmica).

Pel segle V disposem d'algunes fonts escrites com la encíclica del bisbe Sever de Menorca, que ens mostra diversos aspectes de l'illa del moment i la lluita dels cristians per fer-se amb el poder a *Magona* –en mans de jueus- al obliga'ls a convertir-se. Però el principal fet històric del segle V a les illes és la conquesta vàndala del 455, quan aquest poble germànic que havia arribat a la Península Ibèrica a principis de la centúria, es fa amb el control de les illes per tal de controlar el Mediterrani després de constituir un regne vàndal amb capital a Cartago el 433. Segons la crònica d'Idaci (176-177 i 209) el complet domini de les Balears va ser difícil d'aconseguir per als vàndals (Villaverde, 1998)

La notícia més rellevant que tenim del període de dominació vàndala ens la proporciona Víctor de Vita al narrar la celebració d'un Sínode a Cartago el 484, convocat per Huneric, al que són convocats els bisbes catòlics Macari de Menorca, Helíes de Mallorca i el bisbe d'Eivissa. La font fa pensar que les Balears formarien una província juntament amb Sardenya ja que els bisbes balears apareixen a la secció d'una llista de bisbes sards (Amengual 1991: 322). Segons Amengual (1991) les Balears foren un refugi pels nombrosos catòlics que fugien de les persecucions d'Huneric a Àfrica, posant en relació aquest fet amb la construcció de basíliques a les illes.

L'any 534 les Balears són conquerides per Apolinar, enviat per Belisari després de la campanya de conquesta bizantina del nord d'Àfrica. Sembla ser que foren lloc de desterrament pels opositors de la política oficial bizantina, com és el cas del bisbe nord-africà Víctor de Tununa l'any 551 (Amengual 1991). D'època bizantina les restes arqueològiques que més destaquen són les basíliques paleocristianes. A Mallorca en

tenim quatre: Son Peretó i Sa Carrotja a Manacor, Cas Frares a Santa Maria del Camí i Son Fadrinet a Campos. A les basíliques s'hi associen necròpolis, com la que hi ha d'època bizantina a la ciutat de Pol·lència (Cau et al, 2005), que veu reduïda la seva mida amb la construcció d'una fortificació entorn l'antic fòrum romà, o la de Sa Carrotja a Ses Salines, d'àmplia cronologia (Orfila, 1988).

Teòricament les Balears es mantenen dins l'òrbita bizantina fins el mateix moment de la conquesta islàmica. Però la pèrdua de les possessions hispàniques primer i de les africanes un segle més tard aïllen les illes, convertint-les en el darrer reducte occidental del Imperi Bizantí i el final de la ruta marítima. S'inicia així, entre mitjans del segle VII i la conquesta musulmana del 902 el període pitjor conegut de la història de les illes, tant a nivell historiogràfic com arqueològic. Rosselló (1973a) va proposar que es constituís una mena d'estat semi-independent, però realment desconeixem l'organització política i administrativa i, fins i tot, la cultura material del moment.

Si sabem, però, que les primeres ràtzies islàmiques daten del 707, quan Abd-Allah lidera un atac durant el qual es captura els *muluk* de les illes (Rosselló, 1973a). Aquests muluks correspondrien als governadors bizantins semi-independents o bé als prelats que regien les comunitats cristianes, segons Rosselló (1973a). Més tard, entre el 798 i el 799 les illes sofreixen noves campanyes de saqueig i s'envia una ambaixada a l'emperador Carlemany sol·licitant ajuda (Amengual, 1991). Durant la centúria següent continuen les ràtzies, el 848-849 el califa cordovès 'Abd al-Rahmân II du a terme una expedició contra Mallorca i Menorca argumentant que els seus habitants han violat el pacte que tenien establert, segons Rosselló (1968) aquest pacte podria haver estat signat amb la incursió del 707. Com a càstig per trencar dit pacte els illencs es veuen obligats a lliurar un terç dels seus béns (Barceló 1997: 68). Poc després, el 869, les illes són saquejades pels normands.

3.5. Conquesta islàmica

Aquesta situació indefinida s'allarga fins la conquesta islàmica del 902, dirigida per Isam-al-Jawlani, que és anomenat valí, sota les ordres de l'emir 'Abd Allah (Rosselló, 1973b). S'inicia així la islamització de les illes, segons conta Ibn Khaldun es construeixen mesquites, banys i fondes (*funduq*) a Madina Mayurqa, refundada sobre l'antiga Palma

romana (Riera, 1998). Mallorca es divideix administrativament en 13 *juz*, zona habitada per una tribu i dedicada a les pastures (Barceló, 1984: 13). Entre els nous pobladors arriben diversos clans àrabs i berebers, assentant-se els primers sobretot al sud de l'illa i els segons al nord. D'entre els clans àrabs destaca per l'extensió del seu domini al sud-est de Mallorca el dels Gumara al voltant d'una alqueria amb el mateix nom que posteriorment es catalanitzaria com a Gomera (Barceló, 1986: 242), nom que perdura en l'actualitat. Aquest grup devia dedicar-se a la ramaderia de pasturatge lliure ja que el territori no permet l'agricultura irrigada i limita força la de secà.

4. Catàleg dels jaciments

En aquest apartat farem un llistat amb els jaciments que presenten ocupació humana dins la forquilla cronològica estudiada, entre el període balear (± 650 aC) i l'islàmic (902-1229). En total són 89 jaciments, dels més de dos-cents que hi ha al municipi de Lluçmajor. Aquesta informació s'ha extret de les cartes arqueològiques de la Conselleria de Patrimoni de Mallorca i del Museu de Mallorca¹, així com de la recerca bibliogràfica. En aquest aspecte he consultat diversos articles de Javier Aramburu-Zabala, així com la seves planes web² on penja informació de jaciments balears i els articles que ell mateix realitza. Altres autors consultats són Mascaró Pasarius (1967), Font Obrador (1970, 1973), Ensenyat (1981), Plantalamor i Murillo (1992), Hernández-Gasch (2010) i Colominas (1918-1923), així com els anuaris del Institut d'Estudis Catalans on s'exposen les feines que aquest darrer autor va dur a terme a Mallorca per encàrrec de dita institució. També s'han consultat les memòries de les prospeccions realitzades per Gabriel Pons i Homar, Elvira González Gozalo i Joana M^o Gual Cerdó els anys 1985 i per Pons i Homar el 1986 i 1987.

Pel que fa a la cronologia dels materials trobats en cada jaciment, i per tant a la datació de l'ocupació d'aquests, a banda de la informació aportada pels autors de la bibliografia consultada he utilitzat les obres de diversos autors com Lamboglia (1955), Hayes (1972),

¹ Cal destacar el fet que alguns jaciments només apareixen a una de les cartes arqueològiques. Un exemple seria el de S'Àguila d'en Tomeu, absent a la carta arqueològica del Consell.

² www.talayots.es i www.arqueobaleaer.es

Vegas (1973), Rosselló (1978), Keay (1984), Ramon (1986), Balaguer (2005) i Aramburu-Zabala (2009).

1. Betlem

Ceràmica talaiòtica i romana en superfície.

2. Cala Pi (Sa Cala)

Cova natural amb parament ciclopi on s'han trobat restes del període balear.

3. Cala Pi (Ses Talaies)

Fig. 3. Parament d'un dels talaiots quadrats de Cala Pi.

Poblat talaiòtic que conta amb dos talaiots quadrats i un circular així com amb nombroses construccions. Mascaró Pasariu afirma que hi ha una edificació navetiforme però no s'ha trobat. Apareixen materials balears, romans i islàmics:

Vora no diferenciada de ceràmica talaiòtica amb el llavi pla i cos lleugerament còncav/
Fragment de vas talaiòtic de cos recte i vora no diferenciada i llavi arrodonit/ Base de

ceràmica talaiòtica/ Agafadora de monyó de ceràmica talaiòtica/ Fragment amorf d'àmfora laietana/ Coll amb vora no diferenciada i llavi rodó de ceràmica islàmica/ Vora engruixida i cos globular de gerreta islàmica decorada amb bandes horitzontals de manganès.

4. Camp d'en Palou

Alqueria islàmica sobre antic assentament prehistòric. S'ha recuperat ceràmica romana:

Fragment amorf d'àmfora romana/ Múltiples fragments amorfs, vores, bases, anses i un coll de 2 gerres, 16 safes, 1 alfàbia, 1 ancolla, 1 gibrell, 1 cassola (tipus greixonera), tant vidriats i com sense vidriar.

5. Can Martinet

Cova natural retocada amb ceràmica superficial del bronze i fenícia a l'exterior:

3 fragments amorfs de ceràmica pretalaiòtica/ Fragment amorf de ceràmica púnico-ebusitana.

6. Can Pola

En aquest cas es tracta d'un jaciment on tan sols s'ha observat material ceràmic en superfície. Aquest és balear, fenici, ibèric, romà i cristià medieval (a partir del s. XIII):

2 vores exvassades amb llavi arrodonit, una possible pitòide i l'altra una forma tancada de ceràmica talaiòtica/ Monyó de pitòide talaiòtica/ Base plana amb repeu de ceràmica talaiòtica/ Fragment amorf de Campaniana B (finals s. II-I aC)/ Vora d'àmfora PE 17 (200 aC- canvi d'era)/ Vora d'àmfora PE 24 (200 aC-125 dC)/ Vora d'àmfora púnica Mañá C2 (125-25 aC)/ 2 vores i un coll d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ 2 anses d'àmfores púnico-ebusitanes, una d'elles amb caires allisats/ Vor i coll de ceràmica ebusitana 69 (300-100 aC)/ Vora d'àmfora romana/ Fragment de Kalathos ibèric/ Base de peu anular/ Base de peu anular de ceràmica cristiana medieval.

7. Can Ramonell (Son Taixaquet)

Talaiot quadrat al que li falta la columna central. Actualment s'utilitza com a colomer (A: <http://www.talayots.es/intro/div1esp.htm>).

8. Capocorb d'en Jaquetó (Sa Pleta)

Talaiot circular i construcció quadrangular, s'ha proposat que tingués una funció ritual en relació a les restes de Capocorb Vell. Apareix ceràmica del talaiòtic període balear, ebusitana i romana:

Fragment amorf de ceràmica talaiòtica amb decoració aplicada/ 2 vores d'àmfora PE 17 (200 aC- canvi d'era)/ Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Vora d'àmfora Dressel 2-4 (25 aC-150 dC).

9. Capocorb Nou

Conjunt de diverses habitacions circulars i quadrangulars i restes de paraments d'on s'han recuperat materials ceràmics pretalaiòtics, talaiòtics, balears, romans i islàmics.

10. Capocorb Vell

Aquest és el poblat més interessant i millor conservat de la prehistòria de l'illa de Mallorca. Es troba a 5 km del litoral i a 78 metres s.n.m. S'hi conserven dos talaiots circulars i dos de quadrats, a més d'una gran cambra rectangular. Entre els dos talaiots quadrats s'estenen una dotzena d'habitacions, de formes molt variades, la paret externa de les quals conforma una mena de murada entre els dos talaiots. El més gran d'aquests és el Talaiot A de 10 metres de diàmetre i 6 d'alçada. A més és conserva la columna central que sostenia una coberta de grans lloses. La porta s'obre en un dels costats que mira al poblat i a l'angle nord-est trobem l'entrada a una galeria que baixa en espiral entre els murs del talaiot i el massís central fins el subsòl on s'hi van trobar tres bigues

d'ullastre. El Talaiot B és més petit, de 8,5 metres de diàmetre i 4,8 d'alçada i el seu interior es va trobar cegat per cendres i ceràmica.

Fig. 4. Poblado de Capocorb Vell vist des de dalt del Talaiot A.

A principis del segle XX s'hi realitzen tres campanyes d'excavació (1918-1920) que buiden 12 habitacions i dos talaiots de planta quadrada i deixen al descobert la murada i un talaiot de planta circular. El control de les tasques d'excavació el duu Josep Malbertí, comunicant-se amb Colominas per correu (es realitzen amb fons del Institut d'Estudis Catalans). Aquesta excavació, així com la resta de les que va dur a terme l'IEC a Mallorca, perseguien realitzar un alçat topogràfic dels jaciments i la recollida dels materials més significatius (es rebutgen les ceràmiques informes i el material osteològic)

Als anys 40 prop de la carretera es va destruir un recinte i es varen recuperar dos objectes de bronze, un cap de brau com a pròtoma d'una asta subjecta a una planxa del mateix aliatge i un casc hemisfèric juntament amb ceràmica romana i local. Les troballes van desaparèixer. L'any 1969 Bartomeu Font Obrador va excavar una estructura que anomenà "Habitació 1" (H1).

L'evolució del poblado es pot establir a partir del jaló cronològic que ens dona la datació radio carbònica de les bigues de fusta del talaiot A entre els segles X i IX aC. A continuació, en una data imprecisa, és construïen les cases entre els talaiots A i B d'oest a est, creant així la "murada" del poblado. Sembla que els recintes més tardans es situen al nord-est. Tant uns com els altres experimenten afegits al llarg del temps en forma d'avantcambres.

Fig. 5. Talaiot B de Capocorb Vell, vista des de l'exterior del poblat.

La seva caracterització com a poblat ha estat discutida per Aramburu-Zabala (1998: 167-169) qui, en la seva teoria dels centres cerimonials, defensa l'existència d'assentaments que concentren una sèrie de construccions de caràcter ritual. Aquests assentaments crearien un binomi format per un poblat clàssic on es desenvoluparien les activitats domèstiques i un centre cerimonial amb els principals edificis en línia on es practicarien les activitats rituals. En el cas de Capocorb Vell el poblat es trobaria sota l'actual possessió, per tant està desaparegut i el centre cerimonial correspondria al jaciment actual. Aquest perdria la seva funció a principis del segle VII aC i passaria a convertir-se en un barri del poblat mentre que a l'espai intermedi es construiria un santuari (H1) reconvertit en espai domèstic al segle IV aC. Sincrònicament es bastiria una nova àrea sacra (Capocorb d'en Jaquetó) (Guerrero 1999, 79-81). Aquest model ha estat sotmès a crítica per imverificable o imverificat (Hernández-Gasch 2009b).

L'any 1993 Jordi Hernández-Gasch inventaria i dibuixa el conjunt de ceràmiques del fons Colominas del Museu Arqueològic de Catalunya, tot i que només té accés a una part del material. A més, cal tenir en compte que a les excavacions de l'època (1918-1920) manca un registre estratigràfic i per tant els materials pateixen de descontextualització, tot i que

gràcies a les datacions obtingudes en excavacions actuals en relació als mateixos tipus ceràmics es podrien datar amb major precisió les diverses fases d'utilització dels espais. Dels materials inventariats al MAC (142 formes ceràmiques i 264 informes) la major part no tenen indicacions de la seva ubicació dins el poblat. Cronològicament un 4% podria correspondre a vasos de cronologia anterior a l'època talaiòtica, del prototalaiòtic o potser del navetiforme, un 75% sembla pertànyer al període talaiòtic, un 19% podria correspondre al període balear i un 2% a l'època romana i l'antiguitat tardana. Als materials metàl·lics se'ls ha atorgat una cronologia talaiòtica o immediatament anterior (s X-IX aC).

Dels materials amb indicació de la seva ubicació en tenim un lot que pertany a l'habitació IV. És un conjunt eminentment talaiòtic de la primera edat del ferro. La capsa etiquetada com procedent de l'habitació VI duia a l'interior una etiqueta identificant els seus materials com a procedents de l'habitació VII. Hi dominen les produccions talaiòtiques, amb l'excepció de tres vasos de mida petita-mitjana d'època balear, un fragment informe a torn que podria pertànyer a una àmfora oriental i dos fragments a torn de producció indeterminada. Amb la indicació de Clos de la Torre (que sembla indicar un espai tancat al voltant d'un dels talaiots) trobem fragments informes d'àmfora púnica i de producció indeterminada i un fragment de TSA possiblement de tipus D, així com 250 fragments informes de ceràmica indígena.

Entre els materials sense context hi ha algun exemplar que es podria adscriure a dates més antigues, al Navetiforme mig i final i al Prototalaiòtic. En tot cas els materials talaiòtics segueixen predominant. De les copes o gobelets troncocònics, que representen un 8% dels exemplars, no és segur que no responguin al període balear. Els materials a torn estan formats per un fragment de possible morter de producció romana, un fragment informe d'àmfora púnica, probablement ebusitana, i una gerra de mida petita-mitjana de pasta ataronjada vermellosa d'origen inidentificat.

La major part dels materials són d'època talaiòtica, si bé existeixen certs materials que podrien indicar una ocupació anterior. Els fragments del període balear (segona edat del ferro) són minoritaris, essent excepcionals les importacions. Això contrasta amb els materials de l'H1 on va aparèixer abundant material ibèric, púnic i italià. Aquesta habitació és reocupada durant el baix imperi o l'antiguitat tardana, com sabem per l'existència de TSA i d'àmfora oriental. Finalment tingué una ocupació àrab i catalana, tot i que no n'ha quedat constància en el registre material.

L'escassetat de materials del període balear, només a l'habitació VI (VII) i al material sense context, podria indicar l'abandonament d'alguns àmbits (Hernández-Gasch, 2010). Els pocs materials romans i tardans podrien ser resultat d'ocupacions esporàdiques, tot i que sense tenir accés a tots els materials recuperats al jaciment és difícil assegurar-ho.

11. Cas Frare (Ses Cases)

Ceràmica superficial romana i islàmica:

Fragment amorf d'àmfora islàmica/ Fragment amorf de ceràmica islàmica.

12. Cas Toro

És un conjunt de navetes i de restes de diverses construccions, una d'elles quadrada. Els materials són del període navetiforme, del període balear, romans i islàmics:

Fragment amorf de ceràmica talaiòtica/ Fragment amorf i vora de ceràmica comuna romana/ Fragment amorf de gerra islàmica/ Arrencament d'ansa de ceràmica islàmica.

13. Corral de Ses Barraques

Restes prehistòriques arrasades, entre elles una possible naveta. Els materials corresponen als períodes navetiforme, balear i islàmic.

14. Cortadeta/Cortada (Ses Cases)

Ceràmica fenícia en superfície.

Vora d'àmfora PE 25 (25-175)/ Fragment d'àmfora púnico-ebusitana estriada.

15. Cova d'en Borino

Cova artificial del període balear de planta irregular amb columna exempta, dins de la qual hi ha un nínxol. Posteriorment es reutilitza com a habitatge.

16. Es Camp Vell

Cova artificial del període balear:

Vora de ceràmica talaiòtica/ Fragment amorf d'àmfora romana.

17. Es Campet

Dos possibles talaiots dins clapers. Hi ha ceràmica del període balear i romana:

Vora de TSAA Hayes 23- Lamb 10A (s. II-III)/ Fragment amorf de TSAA (final s. I- principis s. III)/ Vora de ceràmica de cuina africana Vegas 6.3 (segona meitat de s. I- s. II)/ 2 vores de ceràmica comuna romana.

18. Es Cap Blanc

Paraments ciclopis que formen una estructura irregular. Material ceràmic balear, fenici i romà.

19. Es Cuiter/Sa Pleta Redona

Poblat talaiòtic amb tres talaiots circulars, part de la murada, una sitja i nombroses construccions. Materials balears, romans i islàmics:

Vora d'àmfora PE 17 (200 aC- canvi d'era)/ Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Vora d'àmfora Dressel 2-4 (25 aC-150 dC)/ Base amb peu anular de TSG (mitjans s. I dC)/ Vora de gibrell de ceràmica comuna islàmica.

20. Es Cuitor

Tan sols es conserva una paret i una extensa taca de ceràmica superficial. Materials del període balear, fenicis i romans:

Vora, base i ansa de ceràmica talaiòtica/ Fragment amorf de TSH (finals s. I- principis s. III)/ Vora de TSAA Lamb 4-35 (220-300) o 4-36 (60-200) - Hayes 2 o 3 (60-100)/Vora TSAA Lamb 7 - Hayes 7 (60-125)/ Vora TSAA Lamb 1 Hayes 8 (75-200)/ Vora TSAA Lamb 8 (75-200)/ Vora TSAA Lamb 10B Hayes 23 (s. II-III)/ 3 vores TSAA Lamb 3B Hayes 15 (150-200)/ 3 vores tapadora de cuina africana Vegas 16 Hayes 196 (70-250)/ 3 vores de cassola Vegas 5 Hayes 197 (final s. II- principis s. III)/ Coll i ansa de ceràmica comuna romana/ 2 vores d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC).

21. Es Cuitor (Cortada)

Ceràmica del període balear i urnes de pedra.

22. Es Figuerol de Moro

És un conjunt de dues coves artificials, tot i que una d'elles no està localitzada en l'actualitat. L'altra és de planta quadrada amb columna exempta i s'hi han trobat materials balears, romans i islàmics:

Fragment amorf de ceràmica comuna romana/ Fragment amorf d'àmfora romana/ Vora de gerreta islàmica pintada d'almaagra/ Vora de gibrell islàmic.

23. Es Forn de Calç (Sa Pobla)

Construcció de planta quadrada. Material del període balear i fenici.

24. Es Hortals (Solleria)

Està format per un talaiot circular, una naveta i restes d'una murada. Hi apareixen materials navetiformes, balears i islàmics:

2 vores d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Vora d'àmfora Mañá C2 (125-25 aC)/ Vora d'àmfora romana/ Vora de gerra islàmica/ Vora no diferenciada de llavi arrodonit de safà islàmica amb la superfície sense vidriar i dues línies incises sota la vora a la part exterior.

25. Es Pedregar (Ses Cases)

Poblat talaiòtic d'uns 500 metres d'extensió amb dos talaiots circulars, part de la murada i una trentena d'habitacions. Durant les campanyes de l'Institut d'Estudis Catalans a Mallorca (1918-1923) s'excaven tres habitacions de forma quadrada amb pilar central. En una d'elles es troben materials fenicis, romans i braçalets de bronze, a banda de la ceràmica de tradició indígena i els projectils de pedra que també apareixen a les altres dues habitacions. Apareixen materials balears, fenicis i romans:

Base de ceràmica talaiòtica/ fragment amorf de ceràmica aplicada decorat amb una franja aplicada/ Piu de possible d'àmfora PE 24 (200-125 aC)/ Nòdul d'escòria de ferro/ Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Vora de ceràmica comuna romana amb banda d'almagra, possible morter/ Base de cuina africana.

26. Es Sementer de Ses Figueres (Son Boscana/Son Arnaules)

Tres coves amb materials del període balear, romans i islàmics:

Vora de ceràmica talaiòtica exvassada amb el llavi arrodonit/ Fragment amorf de ceràmica talaiòtica/ Base de ceràmica comuna romana/ Fragment amorf de safà islàmica/ Fragment amorf de ceràmica comuna islàmica/ Fragment de mola de pedra volcànica.

27. Es talaiot de Sa Cisterna (Pleta de sa Cisterna -Solleric-)

Talaiot quadrat i restes d'altres construccions juntament amb una cova. Material romà i islàmic:

Vora exvassada de llavi arrodonit de ceràmica talaiòtica/ Fragment amorf d'àmfora romana/ Fragment amorf de ceràmica islàmica vidriada en verd.

28. Es Torrent Fondo

Cova natural amb columna exempta i pedra ciclòpia davant la boca. Material del període balear.

29. Garonda (Ses Cases)

Poblat talaiòtic on es conserva part d'un talaiot circular i de la murada. Segons Mascaró Pasarius hi ha restes navetiformes però no s'han trobat.

30. Guiamarà

Poblat talaiòtic on destaca una construcció de 2'5m d'alçada. Materials balears i romans:

Fragment amorf de ceràmica talaiòtica/ Fragment amorf d'àmfora romana.

31. Hortal des Talaiot

Restes d'un poblat talaiòtic situat prop d'una naveta. S'hi conserven quatre talaiots, part de la murada i altres construccions. S'han recuperat materials balears, fenicis, romans i islàmics:

Base de peu anular de TSCD (s. IV-VII)/ Vora d'àmfora PE 25 (25-175)/ Vora d'àmfora Dressel 1A (150-50 aC)/ Vora d'àmfora Dressel2-4 (25 aC-150 dC)/ Vora d'àmfora romana/ Vora de gibrell islàmic/ Base d'escudella islàmica amb decoració reticular.

32. Lluçanet

Construcció del període balear amb materials fenicis i romans:

Peu de copa talaiòtica/ Fragment amorf d'àmfora púnico-ebusitana estriada/ Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Base amb peu anular de TSI (final s. I aC- mitjans s. I dC)/ Vora de tapadora de cuina africana Vegas 16 (70-250).

33. Lluçanet 2

Ceràmica superficial romana:

Vora d'àmfora PE 18 (125 aC-75 dC)/ Vora d'àmfora PE 25 (25-175)/ 2 anses d'àmfora romana/ Fragment amorf d'àmfora laietana.

34. Misser Arnau

Possible poblat del període balear on ha aparegut material fenici, romà i islàmic:

2 bases de ceràmica talaiòtica/ 4 vores d'àmfora PE 25 (25-175)/ Vora d'àmfora PE 26 (25 aC-50 dC)/ 2 vores d'àmfora PE 41 (1-75)/ 2 vores d'àmfora Dressel 2-4 (25-150).

35. Na Pau

Restes d'un poblat talaiòtic, dividit en dos nuclis segurament a causa de les destruccions per fer-ne terres de conreu, i de dues navetes. Durant les prospeccions que realitza a la zona Gabriel Pons i Homar el 1985 s'hi troben materials navetiformes i del període balear.

36. Pleta de Sa Barraca

Construccions arrasades on hi apareix material balear, fenici i romà:

Vora d'àmfora PE 24 200-125 aC)/ Vora d'àmfora PE 41 (1-75)/ 2 vores d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC).

37. Pleta des forn de calç (Son Noguera)

Es tracta de restes de diverses construccions, una d'elles quadrada. Hi ha materials del període balear i romans:

2 vores de ceràmica indígena/ Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Fragment amorf d'àmfora romana.

38. Puig de s'Escolà

L'abric del Puig de s'Escolà es troba dins la possessió de Son Reus, al nord del municipi de Lluçmajor. Dit puig és un petit promontori de 75m d'alçada sobre el pla i 304 sobre el nivell del mar situat entre les planes de Lluçmajor i Algaida, convertint-se en el punt des del que es controlen els dos camins que comuniquen dites zones, que es troben separades per la serra de Galdent i el Massís de Randa.

L'abric no havia estat objecte d'investigacions més enllà d'una cata realitzada als anys 70 i de la que tot just es varen publicar petites referències (Font Obrador 1970: 376; 1973 tom 1: 12-13), on es dóna conta de l'aparició de restes d'enterraments entre el sòcol de la cova i el mur i de depòsits de materials de la cultura del Primer Bronze a les immediacions. També és mencionat al catàleg de Mascaró Pasarius (1967).

L'any 2009 es desenvolupa una campanya d'excavació del lloc sota la direcció de Javier Aramburu-Zabala amb l'objectiu de documentar els llocs d'enterrament de la cultura talaiòtica (1100-650 aC).

L'abric es troba a mitja alçada del promontori, formant un espai utilitzable d'uns 150 m². Fa gairebé 30 metres de llarg, amb 6'6m d'alçada màxima que va disminuint cap a l'interior i un fondo que passa dels 6m a la paret sud als 2m a la paret nord. Al cim del puig s'ha trobat una petita murada ciclòpia i s'hi recullen fragments ceràmics indígenes.

Apareix una canalització d'època tardo-romana realitzada per a recollir les aigües de pluja. Mesura 5 metres de longitud i uns 15-20 cm d'amplada i es troba coberta per lloses planes. Es decideix ampliar l'excavació cap el sud, on es localitza la part principal de l'assentament tardo-romà. El formen dos i tres murs, un dels quals està adossat a la paret

de l'abric i sembla que forma un petita estància i els altres dos pareixen ser la cantonada d'un edifici (Aramburu 2011).

Fig. 6. Imatge de la canalització (UE 25) tardo-romana (Aramburu 2011: 29).

Entre els materials ceràmics recuperats trobem:

- ARS (African Red Slip Ware): vora de bol o copa Hayes 99 (510-620) i una base de plat, amb segell amb un fragment de creu (doble traç i un punt a l'extrem de cadascun dels dos braços conservats) i un au, de vaixella Hayes 99-5 corresponent a l'estil E (i) (finals s. V- principis del VI) (Hayes 1972)
- Late Roman C: vora de bol amb decoració vertical. Forma 3 tipus C (segona meitat s V- primera meitat del VI).
- Àmfora africana: coll d'àmfora KEAY XXV P (mitjans del IV- mitjans del V). (Keay 1984)

- Ceràmica romano-ebusitana: vora de bol. Similar a RE-0809 o RE-0901-d, ambdós datats entre el 600-700. (Ramon 1986)

- Africana daurada: De vora entrant. Aquesta ceràmica apareix a partir de mitjans segle IV (Ramon 1986).

També s'han trobat alguns materials a mà indígenes: diverses vores, una ansa i una base de pasta 1 (1000-650 aC) i una base plana de pasta 5, de cronologia baleàrica (classificació feta a partir treballs anteriors Aramburu 2009 Annex VIII2).

Entre els metalls recuperats destaca un anell de bronze on apareix representat un boc. Procedeix d'una unitat estratigràfica baleàrica, sense més precisions cronològiques. Tipològicament el més semblant a Mallorca es va trobar al cercle C de S'Illot des Porros, amb la imatge d'un ca llampant atacant una au, encara que la forma de l'anell es repeteix en diverses necròpolis mallorquines, menorquines i eivissenques (púniques). La cronologia dels exemplars de S'Illot des Porros i Son Real s'enquadra entre els segles IVaC i I dC, tot i que en el Mediterrani Occidental es daten en el II-I aC (Balaguer 2005: 185-195). També hi ha abundants restes òssies faunístiques, destaquen les d'ovicàprids, aus, bòvids i porcs, a més d'una banya i una mandíbula de daina.

Veiem doncs que l'abric s'ocupa en dos moments, en època prehistòrica (talaiòtica i baleàrica) i en època tardo-romana. No s'han trobat evidències que recolzin l'afirmació de Font Obrador (1973) respecte a una ocupació anterior.

Inicialment l'abric va tenir una funció funerària, condicionant l'espai mitjançant la construcció d'un mur ciclopi durant el període talaiòtic (1000-650), on s'hi enterraven persones de totes les edats i sexes després d'un ritual de cremació del cos.

En època baleàrica es desmunta (o potser ja estava destruït) la part interna i mitja del mur ciclopi (extrem nord) i al seu lloc s'aixeca un nou mur, de pedres no ciclòpies. És en un racó d'aquest mur on apareix l'anell de bronze.

L'ocupació tardo-romana es dona entre el 350 i el 700 com a màxim i el 450 i el 620 com a mínim, essent la més probable el 425-620. Per a entendre la funció del lloc cal tenir en compte l'existència d'un altre jaciment contemporani uns centenars de metres vessant a baix que sembla correspondre a un petit edifici. Per tant, les llars (successives, no simultànies) i el que sembla ser una petita edificació dins l'abric podrien ser una

dependència d'aquest edifici proper. Aquest podria tractar-se d'un establiment rural o bé d'una petita torre de control del territori. Aquesta hipòtesis es veu defensada per la situació del jaciment, que controla el pas entre la marina costanera i l'interior de l'illa, i la petita mida del jaciment. A Mallorca s'han trobat altres jaciments d'aquest tipus en diferents colls que comuniquen valls (coll d'Artà, coll de Sóller, i coll de Sa Bastida –als dos de mateix nom, l'un entre Lluçmajor i Porreres i l'altre entre Banyalbufar i Estellencs) (Aramburu 2011).

39. Puig d'Escorca

Naveta de ferradura i possible santuari talaiòtic. Material del període balear, fenici i romà.

40. Puig d'Escorca 2

Navetiformes molt arrasats on s'han trobat materials del bronze i islàmics.

41. Rafal Vell

Cova natural retocada on s'han trobat materials romans i islàmics:

Fragment amorf de TSG (mitjans s. I dC)/ Vora de TSA Hayes 23- Lamb 10A (s. II-III)/ Base de peu anular de TSAA (final s. I- principis s. III)/ Arrencament d'ansa de gerra islàmica.

42. Rotes de s'Aljub

Conjunt de restes del període balear arrasades. Apareixen materials balears i romans:

Vora de ceràmica talaiòtica/ Fragment de TSI (finals s. I aC-mitjans s. I dC)/ Fragment de TSH amb sanefa i decorada amb figura zoomorfa (finals s. I- principis s. III)/ Base de TSH (finals s. I- principis s. III)/ Fragment d'àmfora greco-itàlica Lamb 4- Repub 1 (225-

175 aC)/ Ansa d'àmfora republicana/ Vora d'àmfora laietana Pascual 1³ (40 aC-70 dC)/ Vora d'àmfora romana.

43. Sa Boal (S'Àguila)

Cova natural retocada on ha aparegut material balear, fenici, romà i islàmic:

Base de ceràmica talaiòtica/ Base amb peu anular de TSAD (s. IV-VII)/ 2 fragments amorfs de TSAD amb la superfície cremada (s. IV-VII)/ Vora d'àmfora PE 18 (125 aC-75 dC)/ Base de peu anular de ceràmica comuna romana/ 2 fragments de vora de gibrell de ceràmica islàmica decorats amb bandes de manganès sobre la vora/ Vora de gerra islàmica/ Fragment amorf de gerra islàmica decorat amb bandes horitzontals de manganès/ Fragment amorf de ceràmica comuna islàmica.

44. Sa Caseta

Dos talaiots quadrats i un circular, així com un munt de runes que podrien correspondre a una altra construcció quadrangular. Materials del període balear, romans i islàmics:

2 fragments amorfs de ceràmica talaiòtica/ Vora de TSAA (final s. I- principis s. III)/ Base de TSAD (s. IV-VII)/ Fragment amorf d'àmfora republicana/ Base de peu anular i 2 fragments amorfs de safa amb l'interior vidriat verd/ 2 vores de marmita islàmica Rosselló II Ec (s. XIII), una pintada d'almaagra i l'altra de manganès/ Fragment amorf de marmita islàmica pintada de manganès/ Fragment amorf de ceràmica islàmica vidriada en verd/ 2 vores de gibrell/ Fragment de possible gibrell.

45. Sa Cisterna Nova (Es Cap Blanc)

Ceràmica romana en superfície.

³ Segons la fitxa del Museu de Mallorca d'aquest jaciment l'àmfora laietana seria del tipus Pascual 2, però aquest no existeix i per tant assumeixo que és un error tipogràfic i realment es referien a la Pascual 1 (Pascual, 1977).

46. Sa Figuera Alta (Marola/Garonda)

Parets talaiòtiques. Ceràmica romana i islàmica:

2 fragments de vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Fragment amorf de safra decorada en verd i manganès/ Fragment safra amb peu anular sense vidriar/ Fragment de base i cos de ceràmica comuna islàmica/ Ansa de ceràmica comuna islàmica/ 3 fragments amorfs de ceràmica comuna islàmica.

47. Sa Llapassa (Camp de Ses Pedres)

Construccions molt arrasades on s'ha trobat ceràmica romana i cristiana medieval.

53. Sa Pleta (Son Cortera Vell)

Restes dels fonaments d'una construcció quadrada amb materials romans:

Fragment amorf d'àmfora romana.

48. Sa Pleta (Cugulutx d'en Jaqueta)

Hi ha restes d'estructures talaiòtiques i islàmiques, així com nou sitges i dues coves, una talaiòtica amb columnes exemptes i l'altra pretalaiòtica. Es troben materials que van de l'edat del bronze al període islàmic, passant pel balear i els materials fenicis i romans:

2 fragments amorfs de ceràmica talaiòtica/ Vora de TSAA Hayes 9 (100-200)/ Vora de TSAD Hayes 99 (500-580)/ Vora de ceràmica comuna romana Vegas 16 (70-250)/ Vora de TSA possible Hayes 71 (375-450)/ Fragment amorf d'àmfora púnico-ebusitana/ Ceràmica medieval cristiana.

49. Sa Pleta (Gomera/Gomereta)

Poblat talaiòtic on es conserven dos talaiots circulars i restes d'altres construccions, així com una cova. Apareix material balears, fenici i romà:

Vora lleugerament exvassada i llavi pla de ceràmica talaiòtica/ 2 fragments amorfs de ceràmica talaiòtica/ 4 vores de TSAA Hayes 44 o 52 (220-350)/ Vora de TSAA Lamb 2-Hayes 9 (100-200)/ Vora de TSAA Lamb 3- Hayes 14 (125-200)/ Base de peu anular de TSAA/ Base de TSAA decorada amb cercles concèntrics (final s. I- principis s. III)/ Base de peu anular que podria ser una presigillata/ 3 fragments i una vora de tapadora Vegas 16 (70-250)/ 3 fragments de vora aplicada d'olles Vegas 5 (finals s. II- principis s. III)/ 3 fragments de vora d'àmfora PE 25 (25-175)/ Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Vora d'àmfora púnica Mañá C2 (125-25 aC)/ Vora d'àmfora PE 17 (200-canvi d'era)/ Vora de gerreta de ceràmica comuna romana.

50. Sa Pleta (Marola)

Poblat talaiòtic les construccions del qual només es conserven a nivell de planta. Material del període balear, fenici, romà i islàmic:

Base de peu anular de Campaniana A (s. III-I aC))/ Base de ceràmica comuna romana/ 2 fragments d'àmfora de TSC Lucente Lamb. 1/3 decorats (280-350) i un fragment amorf del mateix tipus/ Vora de TSAA Lamb 4- Hayes 3C (100-200)/ Vora TSCD Lamb 54-Hayes 61A (325-400)/ 4 Vores TSCD Hayes 87B o Hayes 103B (500-575)/ Vora àmfora Dressel 1A (150-50 aC)/ ceràmica islàmica decorada amb línies de manganès/ fragment amorf de safra decorada en verd i manganès/ fragment amorf de safra amb l'exterior vidriat en verd i marques de decoració de verd a l'interior/ base i cos de ceràmica comuna islàmica/ ansa de ceràmica islàmica/ Vora de ceràmica islàmica i un fragment amorf igual, amb l'interior vidriat i l'exterior melat.

51. Sa Pleta (Marola) 2

Construcció quadrada, possiblement fos més extens. Material balear, romà i islàmic:

Fragment amorf d'àmfora romana/ Fragment amorf de ceràmica islàmica amb l'exterior vidriat melat i restes de decoració en verd a l'interior/ Ansa de ceràmica islàmica/ Fragment amorf de ceràmica islàmica amb vidriat melat a l'interior/ Vora d'ampolla pintada d'almafra.

52. Sa Pleta (S'Àguila d'en Quart)

Poblat talaiòtic on es conserven nombroses construccions i part de la murada. Les restes millor conservades es troben entorn el talaiot circular, l'alçat del qual va alçar Cartailhac el 1892. A certa distància hi ha una construcció quadrada, tot i estar separat de la resta s'observen paraments de forma discontinua arreu de Sa Pleta. Durant les prospeccions efectuades per Gabriel Pons i Homar l'any 1985 s'hi van trobar sistemes de captació d'aigua i un molí talaiòtic circular, així com ceràmica balear, fenícia i romana:

Vora Rep. 1/ Dressel 1a (150- finals del s. I aC)/ Ansa de Dressel 2/4 (25 aC-150 dC)/ Vora Dressel 10 (20 aC-80/85 dC)/ Pascual 1 (40 aC/70 dC)/ Vora Mañá C2a (125-25 aC)/ Vora Dressel 7/11 (25 aC-100 dC)/ Vores de PE17 (200 aC- canvi d'era), PE18 (125 aC-75 dC), PE24 (200-125 aC) i PE25 (25-175) / EB 69 vora (s III a Ilac)/ Vora de kalathos ibèric/ TSG decorada (mitjans s. I dC)/ base TSCA/ Ansa Mayet XXXII (s I dC)/ Bases Vegas 5 (finals s. II- principis del s. III)/ Vores de Lamb. 1a (75-160), Lamb. 2b (100-200), Lamb. 9 (80/90-160) i Lamb 10b (s. II-III)/ Vegas 1a (apareix durant tota l'època romana)/ Vegas 7 (al no especificar-se la variant no es pot concretar la cronologia ja que aquest morters es troben durant tot el període romà)/ Vegas 15 (s. I aC- s. I dC)/ Vegas 41(apareix durant tot el període imperial).

54. Sa Pleta des forn de calç (Puig Ros de Dalt)

Són dues construccions del període balear arrasades on hi apareix ceràmica romana, islàmica i cristiana medieval:

Base amb peu anular de TSAA (finals s. I- s. III)/ Base amb peu anular islàmica amb l'interior vidriat en color melat/ Fragment amorf de gerra islàmica decorada amb línies horitzontals d'almafra/ Fragment amorf de ceràmica gris catalana.

55. Sa Pleta des Tren

Restes de construccions prehistòriques arrasades amb material romà.

56. Sa Quintana

Poblat del període balear del que es conserva la planta d'algunes edificacions, així com ceràmica romana:

Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC).

57. Sa Quintana (Gomereta)

Cova artificial amb restes constructives on ha aparegut ceràmica romana:

Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Fragment amorf de gibrell islàmic decorat amb banda de línies incises.

58. Sa Rossegada

Habitació quadrada i ceràmica islàmica en superfície:

1 base, 1 ansa i 1 fragment amorf de ceràmica comuna islàmica.

59. Sa Talaia (Ses Cases)

Poblat talaiòtic amb un talaiot circular, part de la murada i un tell de runes força alt. Materials del període balear i romans.

60. Sa Talaieta

És un poblat que conta amb tres talaiots, un d'ells quadrat i els altres dos circulars. Es conserven restes d'altres construccions i una cova que ha quedat tapada. Els materials recuperats són del període balear, fenicis, romans i islàmics:

Vora i coll de forma tancada de ceràmica talaiòtica/ Vora exvassada amb llavi apuntat de ceràmica talaiòtica/ Base de ceràmica talaiòtica/ Vora de TSA Lamb 2- Hayes 9 i possiblement una altra igual (100-200)/ Vora TSA Lamb 10B- Hayes 23 (s. II-III)/ Vora TSA Lamb 40 (200-250) - Hayes 50 (tsad 350-450)/ Vora TSAD Lamb 58- Hayes 80A (400-500)/ Vora TSAD Hayes 99 (500-580)/ Vora TSAD Hayes 103 (500-575)/ Vora TSAA Lamb 4-36 - Hayes 3 (60-100)/ Vora TSA Lamb 54 (325-400) Hayes 15 (150-200)/ Base amb peu anular de TSA (final s. I- principis s. III)/ Base de TSA amb decoració a rodeta (final s. I- principis s. III)/ Base de TSA decorada (final s. I- principis s. III)/ Vora de ceràmica comuna romana Vegas 16 (70-250)/ Vora d'àmfora PE 17 (200-canvi d'era).

61. Sa Vinya Vella

Tomba romana feta amb *opus signinum* i ceràmica superficial.

62. S'Àguila d'en Tomeu

Talaiot mencionat per Font Obrador (1970) i Mascaró Pasarius (1967) actualment desaparegut per complet, tot i que s'observen remocions de terra. Durant les prospeccions realitzades per Gabriel Pons i Homar el 1985 apareixen materials talaiòtics, balears, romans republicans i islàmics.

63. S'Ametlerar Vell

Possible talaiot on s'han trobat restes ceràmiques del període balear, púniques, romanes i islàmiques:

Vora de ceràmica talaiòtica exvassada amb el llavi arrodonit/ 2 vores possiblement d'àmfora PE 41 (1-75)/ Ansa d'àmfora laietana/ Fragment amorf de TSG decorat (mitjans

s. I dC)/ Vora de gerra àrab decorada amb bandes horitzontals de manganès Rosselló 3 (s. X-XIII)/ Fragment amorf de gerra àrab amb bandes horitzontals de manganès.

64. S'Aresta

Segons Mascaró Pasarius hi havia un poblat del que avui en dia tan sols es conserven les restes d'alguna paret i ceràmica superficial. S'hi ha trobat una moneda del segle I dC (Orfila, 1988) així com materials balears, fenicis, romans i islàmics:

2 agafadors talaiòtics, un amb forma rectangular i decorat amb empremtes circulars/ Fragment amorf de TSH decorat (finals s. I- principis s. III)/ Fragment amorf d'àmfora púnico-ebusitana estriada/ Fragment amorf d'àmfora laietana/ Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/ Fragment amorf de TSAA (finals s. I- s. III)/ Vora i ansa de gerreta islàmica pintada d'almagra/ Vora i ansa de forma tancada islàmica/ Fragment de gibrell islàmic decorat.

65. Sementer de Sa Cova

Cova artificial quasi cegada del període balear.

66. Sementer des Talaiot

Restes talaiòtiques arrasades. Material balear, fenici i romà.

67. Ses Cabanasses

Cova artificial de planta irregular l'accés de la qual ha sigut modificat. S'hi troba material ceràmic romà:

Vora d'àmfora romana/ Fragment amorf de TSAA (finals s. I- s. III)/ Fragment amorf d'àmfora romana/ Vora tapadora de cuina africana Vegas 16 (70-250)/ Base de peu anular de ceràmica comuna romana.

68. Ses Cases – Es Figueral des Moro

Restes d'un talaiot i d'una naveta. Materials del navetiforme i del període balear.

69. Ses Cases Velles

Cova artificial on s'han recuperat materials balears i romans:

Fragment amorf i base de ceràmica talaiòtica/ Fragment amorf d'àmfora romana.

70. Ses Comes (Son Granada de Dalt)

Fragment amorf de gerra islàmica.

71. Ses Pletes obertes

Una necròpolis romana en urnes de marès. S'hi ha trobat la forma Mayet III (s. I aC) de ceràmica de parets fines (Estarelles i Torres, 1993).

72. S'Hortal Cuiter

Restes d'algunes parets prehistòriques. Materials balears, fenicis, romans i islàmics:

Arrencament d'ansa talaiòtica/ Fragment amorf del talaiòtic final/ Fragment amorf d'àmfora púnico-ebusitana/ Vora d'àmfora romana republicana/ Fragment amorf de ceràmica comuna islàmica.

73. S'Hortal Cuiter (Es Mas Deu)

Fragments amorfs d'àmfora romana en superfície.

74. Son Ballester

Conjunt de tres clapers. Hi ha materials romans i islàmics:

Vora d'àmfora PE 17 (200- canvi d'era)/ Vora d'àmfora Dressel 1 (150- finals s. I aC)/
Ansa d'àmfora romana/ Fragment amorf de ceràmica islàmica.

75. Son Cresta

Descoberta el 1895 per un pagès que va buidar gairebé completament la cova i va posar a la venda els materials arqueològics que hi va trobar. Més tard, J. Colominas, de l'Institut d'Estudis Catalans, entre les diverses excavacions que du a terme a Mallorca a partir del 1920 acaba el que queda per excavar a la cova. Informa de que la cova es troba gairebé enfonsada tot i que segueixen en peu columnes i murs al llarg dels 30 m. de longitud per 10 m. d'amplada que fa. A l'entrada hi ha diversos esglaons tallats a la roca, tot cobert per una capa de cendres d'un metre d'espessor. Entre els materials es van recuperar 6 bous petits de bronze amb pivot, abundant ceràmica i altres objectes metàl·lics, de plom, ferro i bronze. A més va descobrir que hi havia enterraments d'inhumació i d'incineració. Entre els materials, que es van conservar, al Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (la resta van quedar dispersos i no localitzats) s'hi troben quatre peces ceràmiques: una llàntia romana amb decoració possiblement zoomorfa (s. I aC), un bol de parets fines decorat a la barbotina d'època tiberiana (14-37 dC), un tassó la forma del qual imita la ceràmica gris emporitana i dos fragments de tassó més no identificats. També es van trobar coloms i bous de bronze (Ensenyat, 1981) i una moneda del segle I dC (Orfila, 1988).

76. Son Fullaneta/ Es Molí de ses Basses

Restes de ceràmica i pedres de construccions prehistòriques reaprofitades. Materials del període balear i romans.

77. Son Hereu (Sa Pleta)

A banda de l'escàs material ceràmic recollit a la carta arqueològica del Museu (fragments amorfs de ceràmica talaiòtica i un d'àmfora laietana), també s'hi han trobat nombroses monedes dels segles I aC i del II i III dC (Orfila, 1988).

78. Son Isern

Conjunt de sitges amb ceràmica i moles romanes. També hi surt material islàmic.

79. Son Julià

Excavada per Colominas el 1920, els materials es troben al Museu Arqueològic de Barcelona. Es tracta de dues petites coves artificials separades l'una de l'altra per una vintena de metres. A una d'elles es van trobar una dotzena d'esquelets, fragments ceràmics, un ungüentari de vidre i una llança de bronze. A l'altra hi havia més d'un centenar d'individus inhumats, juntament amb objectes ceràmics i de bronze, plom i ferro. Actualment el jaciment ja no existeix, va ser reaprofitat per a construir un gran dipòsit d'aigua (Ensenyat 1981).

Entre els materials ceràmics destaquen diversos tassons i cubilets de parets fines, imitacions de ceràmica gris emporitana, un tassó troncocònic de ceràmica a mà (probablement de tradició indígena) i un olpa de sigilatta clara A/ Pàtera Lamb 7-5/7 i tasa Lamb 28 imitacions de Campaniana B (finals s. II-I aC)/ Ceràmica aretina (30 aC-60 dC)/ Cubilet de parets fines que a Pol·lèntia es data fins a mitjans I aC/ Ungüentari d'època augustea (27 aC-14 dC)/ Puntetes fletxa.

Del mateix nom és el poblat que es trobava devora, que va ser destruït per tal d'emprar les pedres per fer grava durant la construcció de la via de ferrocarril a Santanyí. El propietari del terreny va donar permís per a excavar-lo a Colominas ja que un cop feta l'excavació podria destruir-lo, vendre les pedres i emprar aquell tros de finca (a l'any d'acabar l'excavació ja no en quedava res). Es van excavar sis habitacions de forma molt irregular, quasi totes adossades a la murada. Algunes de les habitacions es trobaven parcialment cegades per la construcció d'un mur en època romana per a donar-les forma quadrada (IEC 1921).

80. Son Manaivil de Dalt

S'hi ha trobat dues tombes romanes excavades a la roca i una escàrpura de bronze del període balear.

81. Son Mateu

Poblat de navetes, una triple i una simple, on apareixen materials navetiformes i possibles materials balears, així com fenicis i romans:

2 vores lleugerament exvassades amb llavi arrodonit de ceràmica talaiòtica (transició al balear?)/ Vora no diferenciada amb llavi bisellat cap a l'interior de ceràmica talaiòtica/ Agafador de monyó de ceràmica talaiòtica (transició al balear?)/ Fragment amorf d'àmfora púnico-ebusitana/ Fragment amorf d'àmfora romana/ Vora TSA Hayes 39 (75-300)/ Vora TSA Hayes 91 (350-450)/ Fragment amorf de safà islàmica decorada amb bandes en verd/ Fragment amorf de gerra islàmica decorada amb bandes de manganès.

82. Son Moro (Sementer darrere Ses Cases)

Hi ha dues construccions quadrades envoltades amb una murada. S'hi troben materials balears i romans:

Vora d'àmfora Dressel 7/11 (25 aC-100 dC)/ Ansa d'àmfora romana/ Base de ceràmica comuna romana.

83. Son Noguera (Ses Cases)

Al polígon industrial de Son Noguera trobem aquest talaiot circular de 14,5 m. de diàmetre juntament amb restes d'un possible poblat. Està construït mitjançant un doble parament ciclopi i reomplert de pedreny. La cambra és accessible des de l'exterior mitjançant un corredor cobert per grans pedres en posició horitzontal. Al seu interior no s'observen restes de parets, columnes o pilars, tot i que és possible que la neteja posi al descobert restes d'un enllosat (Plantalamor i Murillo, 1992). Els materials recuperats són balears, fenicis i romans:

Arrencament d'ansa i fragment amorf de ceràmica talaiòtica/ Vora de TSAA Lamb 3 - Hayes 14 (125-200)/ Fragment amorf d'àmfora púnico-ebusitana.

84. Son Pieres

S'ha trobat material ceràmic superficial del període balear, fenici i romà, així com urnes de marès enterrades:

Fragment amorf de ceràmica talaiòtica/ Vora de TSAA Lamb 8 (150-250) - Hayes 14 (125-200)-17 (150-250)/ Vora TSAA Lamb 10- Hayes 23B (s. II-III)/ Vora TSAD Hayes 61-62 (325-450)/ Peu TSAA (finals s. I- s. III)/ Fragment de peu anular TSCLucente (s. II-V))/ 3 fragments amorfs de TSAD (s. IV-VII), un d'ells decorat/ Vora de ceràmica comuna romana Vegas 5 (final s. II- principis s. III)/ Vora de ceràmica comuna romana Vegas 16 (70-250)/ Vora de ceràmica comuna romana Vegas 1 (apareix durant tota l'època romana)/ Base de ceràmica comuna romana/ 2 vores d'àmfora PE 25 (25-175).

85. Son Reines

Cova amb material del període balear.

86. Son Reines 2

Grans pedres emprades pels marges, s'ha trobat un fragment amorf d'àmfora romana.

87. Son Taixaquet d'en Toni

No es coneix l'any del descobriment d'ela cova, però si que ja l'any 1840 Alber della Marmora a la seva obra "*Voyage en Sardaigne*" en cita alguns dels materials trobats i que es guardaven al Museu dels P. P. Caputxins, avui desapareguts. Colominas va excavar la cova durant la seva estança a Mallorca però no en va publicar la Memòria corresponent, tot i que s'han recuperat les plantes i seccions que va fer. Els materials, però, si que els va dipositar al Museu de Barcelona. En l'actualitat (Ensenyat, 1981) la cova es troba en el mateix estat de conservació en que es trobava després de les excavacions de Colomines,

exceptuant una pilastra i les escales d'accés que hi dibuixa. S'han observat diversos murs a la zona central que separen diversos sectors així com dues escales que salven petits desnivells, cap dels quals apareix als plànols de Colominas.

Es tracta d'una cova artificial del talaiòtic final de forma plurilobulada i que conta amb columnes exemptes. S'hi ha trobat materials del període balears, així com materials fenicis i romans, inclosos baix imperials.

S'han trobat nombrosos objectes de bronze, plom i ferro, així com dues astes de cabra decorades. Entre els materials ceràmics destaquen:

Una vora de ceràmica de vernís negre amb figures roges (finals s. VII- principis s. II aC)/ Diversos fragments de ceràmica ibèrica pintada, entre ells dos de *kalathos*/ Tassons de parets fines/ Oinochoe d'imitació de la gris emporitana (al Museu d'Eivissa n'hi ha un de semblant datat als segles VI-V aC)/ Tassa d'imitació de Campaniana A/Tassons ovoides (datats a Pol·lència com a tardo-republicans)/ 3 bols augusteus, un d'ells pintat (27 aC-14 dC)/ 5 bols i una tassa d'època de Tiberi i Neró (14-68)/ Cubilet ovoide i tassa (segona meitat s. I aC)/ Tassó Lamb. 24 (a Sa Carrotja i Pol·lència datat a la primera meitat del s. I dC)/ Tassó globular (segona meitat s. I dC)/ Tapadora (s. I dC)/ Vora d'àmfora PE 24 (200-125 aC)/ Fragment amorf d'àmfora laietana/ Fragment amorf d'àmfora republicana/ ora de gibrell islàmic.

Trobem peces de ceràmica a torn, a quatre de les quals, en tinta negra, es llegeix Taixaquet (dos fragments d'olpa i dos d'àmfora) i de ceràmica a mà, a sis dels quals es llegeix Taixaquet en tinta negra (cinc copes crestades, i un tassó troncocònic), tot copes crestades o tassons troncocònics. Desconec si aquesta escriptura és moderna però m'inclino a pensar que així és. Hi ha també un gos d'argila amb un petit pivot per subjectar-lo a un peu.

88. Torrent d'Alfàbia

Dues coves naturals amb restes ceràmiques islàmiques:

Vora triangular de safà amb l'interior vidriat verd intens/ 2 fragments amorfs de marmita islàmica amb l'exterior pintat un d'almaça i l'altre de manganès.

89. Vallgornera Vell

Possible talaiot amb diverses construccions annexes i sitges i materials del període balear.

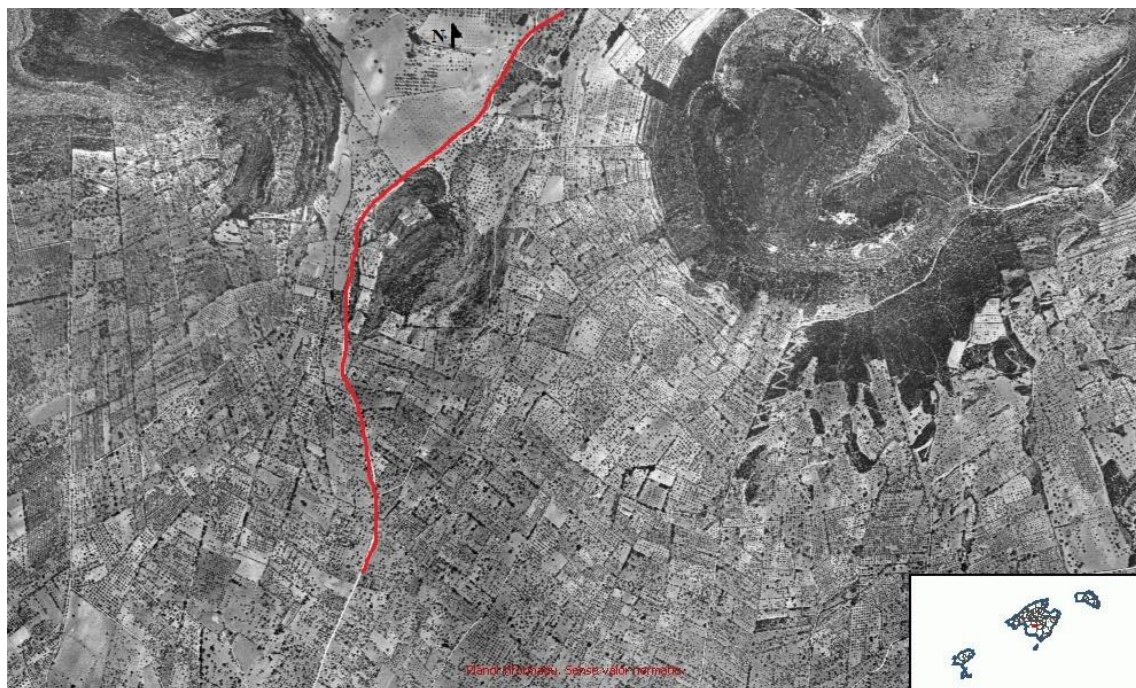
5. Xarxes viàries

Pel que fa a l'estudi de la xarxa viària llucmajorera a la recerca de traces d'antigues vies de comunicació fossilitzades hem emprat dos tipus de fonts. La primera, bibliogràfica, ens ha posat sobre la pista de possibles antigues vies. Ens han estat d'ajuda la tesis doctoral de Margarita Orfila (1988) titulada “*La necrópolis de Sa Carrotja y la romanización del Sur de la isla de Mallorca*” i la memòria de l'excavació del Puig de s'Escolà duta a terme per Javier Aramburu-Zabala (2011). En segon lloc les imatges de satèl·lit i fotografies aèries, en especial el vol nord-americà del 1956, obtinguts a través del Instituto Geográfico Nacional (IGN) i del visualitzador de la Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB).

El fet que el poble de Lluçmajor sigui una nova fundació arran de la conquesta catalana del 1229 provoca que el sistema vial sigui radial amb el centre al poble. Tot i això, Aramburu (2011) ens dóna una informació vital per a tractar de descobrir una antiga via. El jaciment del Puig de s'Escolà (número 38 al catàleg) es troba en un petit promontori situat a l'entrada del coll que separa el Massís de Randa de la Serra de Galdent. Per a creuar aquest pas, que comunica el pla de Lluçmajor amb l'interior de Mallorca, hi ha dos camins: l'actual carretera entre Lluçmajor i Algaida per l'est i l'antic traçat de la carretera per l'oest.

El fet que ens fa pensar en que el camí més antic, el que voreja el puig per l'oest, pugui haver-se utilitzat durant segles és una de les hipòtesis que presenta Aramburu sobre la funció del jaciment ubicat a mitja alçada del promontori: que es tracti d'un punt de control del territori. Aquesta hipòtesis es veu defensada per la situació del jaciment, que controla el pas entre la marina costanera i l'interior de l'illa, i la petita mida que té. A Mallorca s'han trobat altres jaciments d'aquest tipus en diferents colls que comuniquen valls (coll d'Artà, coll de Sóller, i coll de Sa Bastida –als dos de mateix nom, l'un entre Lluçmajor i Porreres i l'altre entre Banyalbufar i Estellencs) (Aramburu 2011). Aquest jaciment, com

ja hem dit anteriorment, presenta ocupacions tant a l'Edat del bronze com durant el període balear i l'Antiguitat tardana.

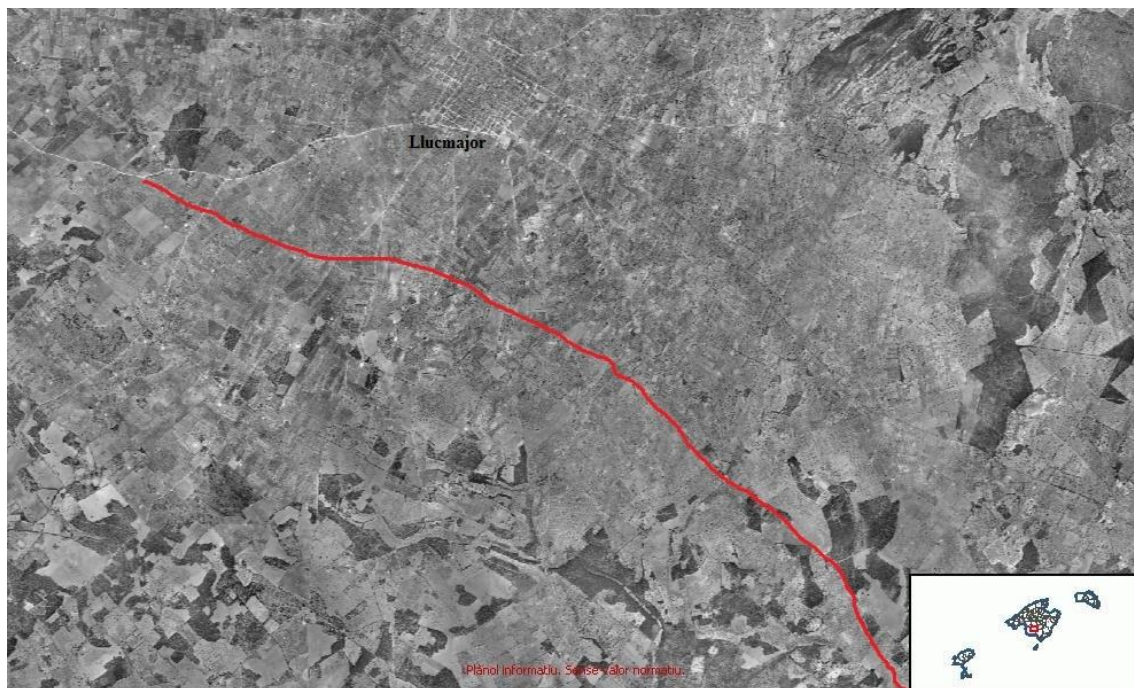
Com podem veure la carretera antiga (en vermell) i l'actual (en blau a la imatge de satèl·lit) s'ajunten just al sud del Puig de s'Escolà i es dirigeixen en línia recta cap al sud, a Lluçmajor i al nord en direcció Algaida.

L'altre cas és el camí d'Es Palmer que porta a la zona homònima del municipi de Campos. Aquest topònim té un paper important en la polèmica sobre la ubicació de la Palma romana. Durant molts anys es va defensar la teoria de que es trobava entre Campos i Ses Salines, al sud de l'illa, a la zona coneguda com El Palmer. Els defensors d'aquesta teoria, ja superada per les troballes arqueològiques al subsòl de la ciutat actual, ho argumentaven amb l'ambigüitat de les fonts antigues, ja que aquestes no descriuen específicament la localització de les noves fundacions romanes de Palma i Pollentia, la permanència del topònim El palmer i la proximitat de la necròpolis de Sa Carrotja.

Aquesta necròpolis del municipi de Ses Salines és un dels primers jaciments mallorquins coneguts (hi ha referències escrites ja al segle XVIII) i alhora un dels pitjors tractats ja que mai se n'ha fet un estudi complert. S'han documentat dos tipus de pràctica funerària, incineració i inhumació. A més, s'han recuperat nombroses làpides funeràries llatines on s'observa la pervivència d'antropònims indígenes. Els materials recuperats permeten establir una cronologia de l'ús de la necròpolis que s'estén des del segle III aC fins el VI dC, amb un moment d'auge entre els segles I aC i I dC.

Sa Carrotja ha estat sempre molt relacionada amb la ciutat de Guium, que es suposa es trobaria en aquesta zona. Un dels arguments són les restes de centuriació a la zona de Ses Salines-Felanitx-Campos mitjançant quadrícules de 710m de costat. Coincideix amb camins actuals (carretera Campos Santanyí) i amb divisions de terreny actuals. A més, a Santanyí el cardo de la centúria n°1 coincideix amb la porta de l'antiga murada i arriba fins la plaça.

Tot això ens fa pensar en la possibilitat que l'actual camí d'Es Palmer, que travessa el municipi de Lluçmajor fins a unir-se a l'autopista que porta fins a Palma, sigui una antiga via de comunicació entre la ciutat romana de Palma i la principal necròpolis romana trobada a l'illa, Sa Carrotja, i potser fins i tot la pròpia Guium. Encara avui es manté el mateix traçat que s'observa als vols nord-americans del 1956, com podem veure a les imatges següents.

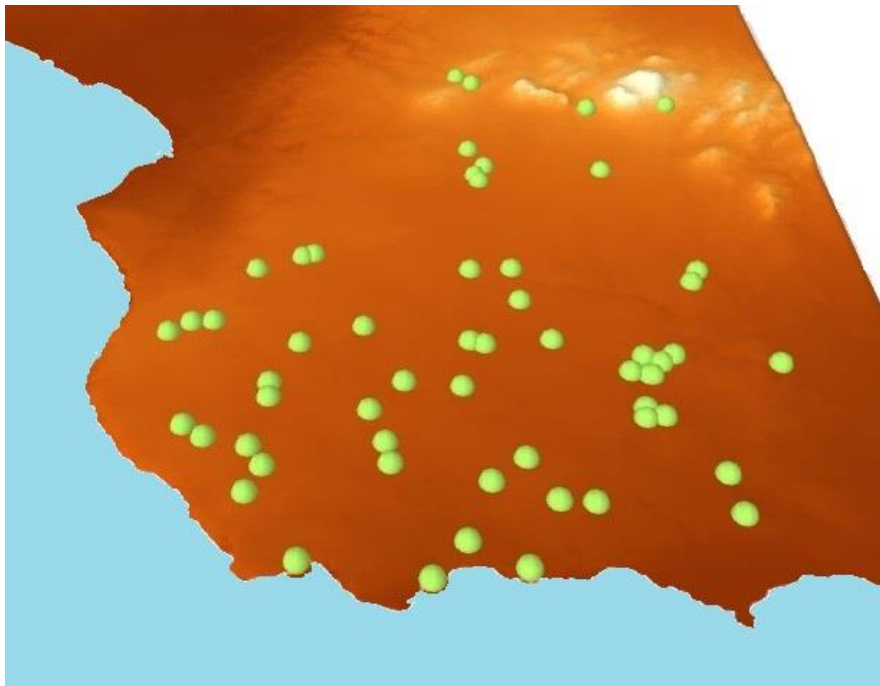

Com podem veure, el camí trenca la xarxa radial medieval teixida entorn el poble medieval de Lluçmajor.

Conclusions

Com hem pogut veure, el terme municipal de Lluçmajor presenta una gran riquesa arqueològica i patrimonial. Amb més de dos-cents jaciments arqueològics ens ofereix un ampli espectre tipològic i cronològic, des de els poblats navetiformes del bronze fins a l'actualitat tot els pobles i cultures que han passat per l'illa de Mallorca hi han deixat la seva empremta. En el present treball, però, ens hem centrat en una part d'aquesta extensa cronologia, des del període balear fins a la conquesta islàmica, passant per la llarga dominació romana i les més curtes vàndala i bizantina, dinis la qual s'ocupen un total de 89 assentaments. L'elecció d'aquesta cronologia s'ha fet en base a observar els canvis provocats per les conquestes romana i islàmica, dos moments de ruptura respecte a les cultures anteriors.

Del total de jaciments estudiats n'hi ha cinquanta-nou (un 66,2% del total) que presenten materials d'època balear o talaiòtic final i un, Son Mateu, els materials del qual s'han catalogat com de transició entre el període talaiòtic i aquest. Per desgràcia, la falta d'estudis tipològics sobre les ceràmiques de la prehistòria balear no ens permeten precisar més la cronologia més enllà de dir que es van ocupar entre el 650 i el 123 aC. Això sense comptar amb que la conquesta romana no implica un tall immediat de les produccions locals si no que aquestes continuen, com a mínim, al llarg del segle I aC (García i Quintana, 2003: 284). Molts d'aquests jaciments presenten ceràmiques d'importació ebusitana (Can Martinet), però també grega (Son Taixaquet d'en Toni), ibèrica i itàlica.

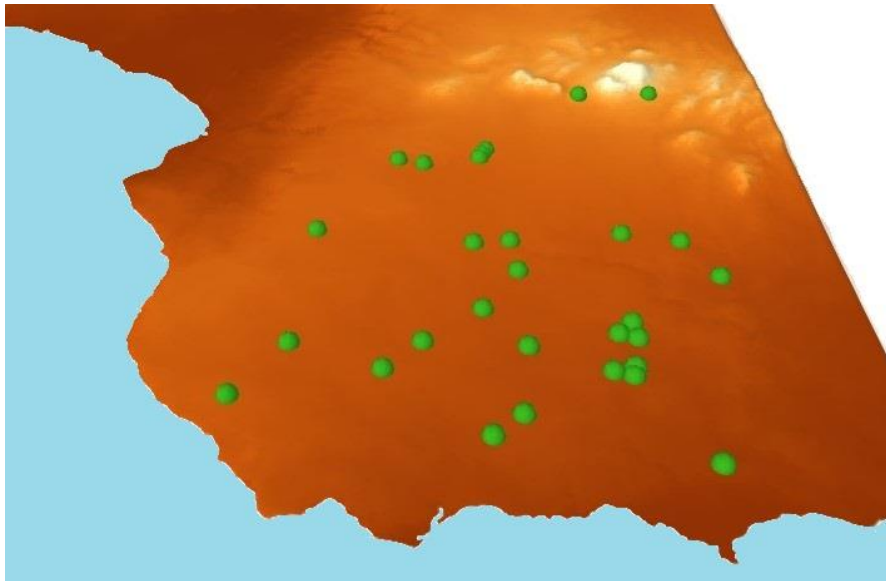

Divuit dels assentaments on s'han trobat materials balears són poblats, també hi ha dotze coves naturals (algunes d'elles retocades) i set coves artificials. Com podem veure al mapa la majoria dels assentaments es situen a la plana, en especial al territori que queda al sud del camí d'Es Palmer. Al nord d'aquest camí trobem una petita acumulació d'assentaments entorn a Son Noguera, prop de l'actual poble de Lluçmajor. A les vessants de les muntanyes tan sols trobem jaciments als colls que travessen les Serres Centrals, d'es d'on controlen el pas cap a l'interior de l'illa.

En total tenim seixanta-sis jaciments (el 74,1%) amb presència de materials romans. En molts casos no tenim una cronologia exacta per no conèixer la tipologia dels materials trobats, tan sols tenim la informació aportada per la carta arqueològica on se'ls atorga la cronologia "romana" sense major precisió.

D'aquests n'hi ha vint-i-set amb materials d'època republicana (del 123 a finals del segle I aC) a un dels quals (Can Pola), a més, hi trobem restes de kalathos ibèric. Aquest jaciment destaca també per la presència d'àmfora púnica Mañá C2 (125-25 aC) així com de diverses tipologies d'àmfora ebusitana també presents a altres jaciments que abasten des del segle II aC fins al II dC. Els jaciments d'època republicana són en la seva majoria nuclis balears que perviuen, però n'hi ha deu que no es trobaven ocupats durant el període anterior. D'aquests n'hi ha sis on no s'han detectat ocupacions anteriors ⁴, pel que fa pensar que es podria tractar de fundacions de nova planta. Es tracta de Llucanet 2, Sa Quintana (Gomereta), Ses Pletes Obertes, Son Ballester, Son Cresta i Son Julià. En el cas de Llucanet 2 tan sols s'ha trobat ceràmica superficial i de Son Ballester només resten tres clapers i ceràmica en superfície, pel que no podem extreure conclusions. En canvi Sa Quintana (Gomereta), Son Cresta i Son Julià són coves artificials, que s'han utilitzat com a llocs d'enterrament d'inhumació i incineració. Però aquest tipus d'enterraments i el fet que es trobessin bous i coloms de bronze (Son Cresta) i un possible tassó de tradició indígena (Son Julià) fan pensar que, tot i la ceràmica romana, eren necròpolis indígenes que van funcionar entre els segles I aC i I dC. El cas de Ses Pletes obertes és excepcional ja que es tracta d'una necròpolis romana en urnes de marès on s'ha trobat ceràmica del segle I aC (Estarelles i Torres, 1993).

⁴ Dels altres quatre (Es Cuitor, S'Aresta, Sa Figuera Alta i Sa Talaïeta) la carta arqueològica diu que estan ocupats en època talaiòtica.

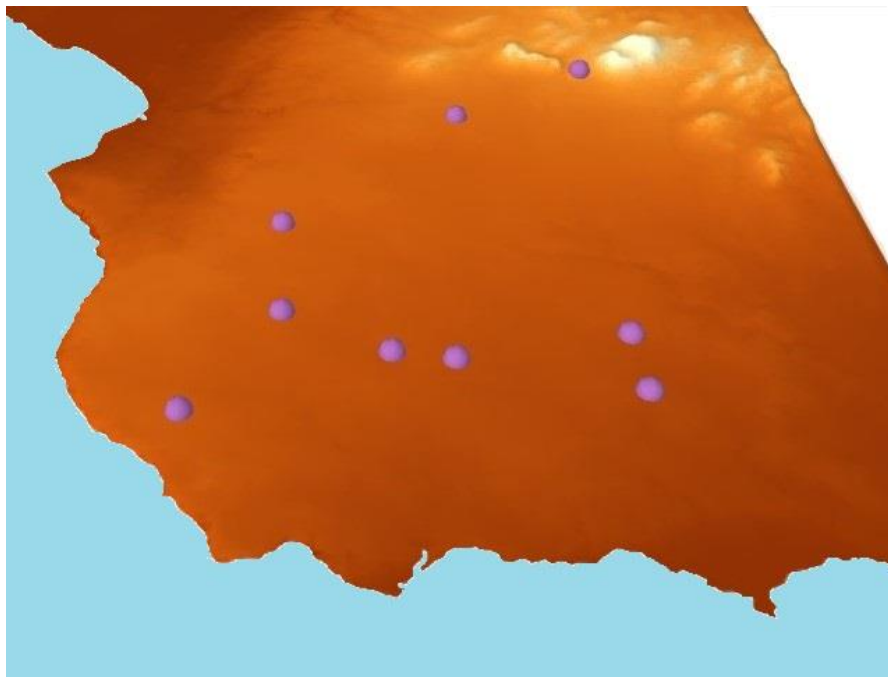
En aquest mapa podem observar els efectes causats per la conquesta romana sobre el poblament del territori il·lucmajorer. La major part dels assentaments s'abandonen, quedant menys de la meitat en ús, que continuen trobant-se majoritàriament al sud del camí d'Es Palmer. Als vessants de les muntanyes tan sols romanen ocupats el Puig de s'Escolà i S'Aresta, que controlen el pas dels colls més angostos.

En època imperial (segles I-III dC) trobem vint-i-sis jaciments ocupats, la majoria dels quals ja ho estaven al període anterior. D'aquests n'hi ha quatre que s'abandonen al llarg del segle I, eren antics poblats balears encara en funcionament, igual passa amb Capocorb d'en Jaquetó durant la centúria següent. Altres en canvi continuen fins al segle III i alguns ho fan fins a períodes posteriors.

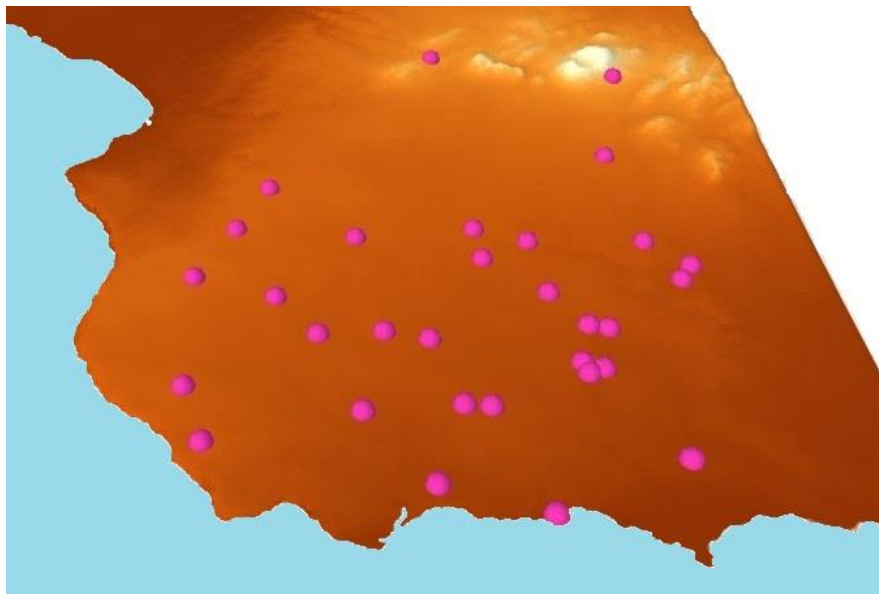

S'abandonen els pocs assentaments que quedaven propers a la costa, així com el Puig de s'Escolà. Tan sols hi ha dos jaciments que podrien ser de nova planta: la cova artificial de Ses Cabanasses i la cova natural de Rafal Vell. Per desgràcia no en sabem gaire d'aquests. Un altre cas podria ser el de Cortadeta/Cortada (Ses Cases), on hi apareix ceràmica ebusitana en superfície dels segles I i II. Si que trobem, però, diverses reocupacions de llocs anteriors que havien quedat abandonats com és el cas de Es Campet, Sa Caseta, Sa Pleta (Cugulutx d'en Jaqueta) i Son Mateu.

D'època tardana, que com ja hem explicat allarguem des del segle III fins a inicis del X (902 amb la conquesta islàmica), tenim nou jaciments. Tots ells són reocupacions de jaciments balears, tres dels quals havien continuat al llarg del període romà (Hortal des Talaiot, Sa Pleta (Marola) i Sa Talaïeta). La reocupació d'assentaments pre i protohistòrics és un fet que es dona arreu de l'illa. Sa Caseta, Son Mateu i Son Pieres presenten ocupació imperial però no d'època republicana. El mateix ocorre en el cas de Sa Pleta (Cugulutx d'en Jaqueta), que es reocupa a partir del segle II dC. En canvi el jaciment de Sa Boal (S'Àguila) queda desocupat durant tot el període imperial fins al segle IV. Finalment ens trobem amb el cas del Puig de s'Escolà que queda abandonat entre el segle I aC i mitjans del IV dC. Aquest jaciment podria ser un punt de control del territori, domina sobre el pas entre la marina costera llucmajorera i l'interior de Mallorca i s'assembla a altres jaciments de l'illa ubicats en colls que comuniquen valls (Aramburu, 2011). Pels materials trobats cap d'aquests jaciments no arriba més enllà del segle VII.

En el cas de les ceràmiques islàmiques no podem concretar la cronologia degut a que de tots els materials mencionats a les cartes arqueològiques i a la bibliografia només es fa esment a la tipologia de dues peces, una d'elles és del segle XIII i l'altra apareix durant tot el període islàmic. Pel que fa a la resta ens és impossible concretar-la ja que només coneixem detalls de la decoració, la qual no ens permet datar-les. D'època islàmica, entre el 902 i la conquesta catalana del 1229, tenim un total de trenta-un jaciments (el 34,8%), dels quals n'hi ha tres que no presenten ocupació anterior. Es tracta de Sa Rossegada, Ses Comes (Son Granada de Dalt) i Torrent d'Alfàbia. Tipològicament són diferents entre si, en el cas de Sa Rossegada es tracta d'una habitació quadrada on ha aparegut ceràmica islàmica en superfície i al Torrent d'Alfàbia trobem dues coves naturals amb restes ceràmiques. Així, podem dir que ens trobem davant de dos llocs que podrien servir o bé d'habitatge habitual o bé de lloc de pas dels pastors. En canvi a Ses Comes només s'ha trobat un fragment amorf de gerra, pel que es tractaria d'un fet completament circumstancial.

La resta de jaciments amb presència islàmica són reocupacions d'estructures anteriors, la majoria amb presència romana i tardo-antiga, un dels quals no s'havia ocupat des de l'Edat del bronze (Puig d'Escorca 2). Destaca l'alqueria del Camp d'en Palou, sobre estructures prehistòriques i on s'ha recuperat ceràmica romana.

Una altra alqueria és la de Gumara, catalanitzat com a Gomera, seu de la tribu àrab homònima que dominava el sud-est de Mallorca (Barceló, 1986: 242). Hi ha diversos jaciments dins les seves terres, entre ells Sa Quintana (Gomereta), una cova artificial on s'han trobat restes islàmiques. Cal dir que durant el breu període almohade (1203-1229)

s'ocupen moltes coves, tant naturals com artificials, mallorquines que es fan servir com a habitatge (M. Bernat i J. Serra, 2001) i com a refugi arran de la conquesta catalana.

Gràcies als mapes podem adonar-nos que, al llarg de l'ampli segment cronològic estudiat, el poblament del municipi es centra essencialment a la plana, concentrant-se sobretot a la meitat sud d'aquesta, al sud del camí d'Es Palmer, mentre que bona part de la franja costanera i de la meitat nord de la plana queden desocupats.

Veiem també que al llarg del temps s'han anat reocupant assentaments anteriors, no hi ha una activitat fundacional clara en cap dels períodes observats excepte en el balear, tot i que molts dels llocs són reocupacions d'assentaments talaiòtics i navetiformes. Així mateix s'observen dues fases de despoblament, arran de la conquesta romana i durant l'Antiguitat tardana, seguides de fases de recuperació que potser indiquen creixements demogràfics.

7. Bibliografia

- Amengual, J. (1991). *Els orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, Vol. I, Editorial Moll, Mallorca.
- Anglada, E. y Sierra-Kiel, J. (1986). El Paleógeno y tránsito al Neógeno en el área del Macizo de Randa (Mallorca). *Boletín Geológico y Minero*, XCVII (5), pp. 580-589.
- Aramburu-Zabala, J. (1998) *El patrón de asentamiento en la cultura talayótica de Mallorca*. El Tall Editorial, Col·lecció El Tall del Temps Maior 6, Palma.
- (2005) *Mallorca arqueològica. Inventario de yacimientos arqueológicos de Mallorca*. Cd-Rom. Consell Insular de Mallorca.
- (2009). *Ses Païsses (Artà, Mallorca). Excavaciones en el edificio 25. ("Climent Garau")*. <http://www.arqueobalealear.es/articulos/Edificio25.pdf>
- (2011). El abrigo del Puig de s'Escolà (Llucmajor, Mallorca).
- Aramburu-Zabala, J.; Garrido, C.; Sastre, V. (2007). *Guía arqueológica de Mallorca*. Ed. Terra Incognita.
- Balaguer Nadal, P. (2005). *Aproximación cronotipológica a la materialidad del postalayótico mallorquín: el ajuar funerario no cerámico*. Trabajo de investigación de Tercer Ciclo. UAM.
- Barceló, M. (1984). *Sobre Mayurqa*. Museu de Mallorca, Palma.
- (1986). Vespres feudals. La societat de Sharq al-Andalus just abans de la conquesta catalana. *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona: 237-249.
- Barceló, M.; Kirchner, H. (1985). *Terra de Falanis: Felanitx quan no ho era: assentaments andalusins al territori de Felanitx*. Palma.

- Bernat, M.; Serra, J. (2001). Les coves on els moros estaven. Els darrers nuclis de resistència dels vençuts (1230-1242), *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 57 :29-48.
- Casasnovas Camps, M. À. (1998). *Història de les Illes Balears*. Editorial Moll, SL.
- Castelló, J. (2005). La ciutat perduda de Tucis. A: VV.AA., 2005, 371-376.
- Cau, M. A.; Mas, C; Lladó, J. C. (2005). Fortificaciones de la Antigüedad Tardía en Baleares. A: *XXIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les illes Balears*. Palma (2004), pp. 217-229.
- Colominas, J. (1915/1920). Estudis d'arqueologia romana a les Balears. L'edat del bronze a Mallorca. *Anuari del Institut d'Estudis Catalans*, vol. VI, Barcelona, pp. 527 i ss.
- Darder, B. (1925). La tectonique de la région orientale de l'Île de Majorque. *Bulletin Societe Géologique France*, 25 (1): 245-278 pp.
- Ensenyat, C. (1981). *Las cuevas sepulcrales mallorquinas de la Edad de Hierro*. Ministerio de Cultura, Dirección General de Bellas Arte, Archivos y Bibliotecas, Subdirección General de Arqueología.
- Estarellas Ordines, M. M.; Torres Orell, F. (1993). Ceràmiques romanes de parets fines d'època augustal a *Pollentia* (Alcúdia, Mallorca). *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 49, pp. 10, Palma.
- Font Obrador, B. (1970). *Mallorca protohistòrica*. A: Mascaró Pasarius, J. *Historia de Mallorca*.
- Font Obrador, B. (1973) *Historia de Llucmajor*. Vol 1. Mallorca.
- García, J.; Quintana, C. (2003). Ceràmica indígena y ceràmica a torno. Una aportación a la ceràmica talayòtica tardia de Mallorca. A: *Mayurca*, 29, pp. 283-299, Universitat de les Illes Balears, Palma.

- García Riaza, E. (2002). El carácter militar de los primeros asentamientos romanos en Baleares: los casos de Palma y Pollentia. A Morillo Cerdán (coord.), *Arqueología militar romana en Hispania. Gladius*, Anejo 5, Madrid: 511-518.

- García Riaza, E.; Sánchez León, M. L. (2000). *Roma y la municipalización de las Baleares*, Palma.

- Gelabert, B. (1998). *La estructura geológica de la mitad occidental de la Isla de Mallorca*. Instituto Tecnológico y Geominero de España, 129 pp. Madrid.

- Giménez, J., Gelabert, B., i Sàbat, F. (2007). El relieve de las Islas Baleares. Enseñanza de las Ciencias de la Tierra, (15.2) 175-184 pp.

- González Gozalo, E.; Gual Cerdó, J. M^o; Pons i Homar, G. (1985). *Prospeccions arqueològiques i etnològiques de les zones de S'Àguila i Capocorb Nou (Llucmajor)*.

- Guerrero Ayuso, V. M. (1990). Problemas en torno al inicio de la Romanización en Mallorca. *Saguntum*, 23: 225-242.

- (1997). *La colonización púnica de Mallorca. La documentación arqueológica y el contexto histórico*. El Tall del temps mayor, 2, Palma.

- (1998). La societat posttalaiòtica, del final del segle VI al 123 aC. A: Casasnovas Camps, M. À. (1998). *Història de les Illes Balears*. Editorial Moll, SL.

- (1999). *Arquitectura y poder en la prehistoria de Mallorca*. Ed. El Tall, Palma.

- Hayes, J.W. (1972). *Late Roman Pottery. A catalogue of roman fine wares*. The British School at Rome.

- Hernández-Gasch, J. (2009). Les Illes Balears en època tardoarcaica, in X. Nieto, M. Campos, (ed.), *El vaixell grec de cala Sant Vicenç*, Girona, Generalitat de Catalunya, Monografies del CASC 7, pp. 273-292.

- Hernández-Gasch, J. (2010). La punta de l'iceberg: reexcavant materials del Fons Colominas (Museu d'Arqueologia de Catalunya). El poblat talaiòtic de Capocorb Vell (Llucmajor, Mallorca). CYPSELA, 18, pp. 171-192.
- Keay, S.J. (1984). *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A Typology and Economic Estudy: The Catalan Evidence*. BAR INT. Series 196.
- Lamboglia, N. (1955): "Sulla cronologia delle anfore di età repubblicana", RSL 21.
- López Pardo, F. (1998). L'arxipèlag balear durant la república i l'alt imperi. A: Casasnovas Camps, M. À. (1998). *Història de les Illes Balears*. Editorial Moll, SL.
- Mas Florit, C. (2013). *El poblamiento de Mallorca durante la Antigüedad tardía: la transformación del mundo rural (ca. 300-902/903 dC)*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona.
- Mas, C; Cau, M. A. (2011). From Roman to Byzantine: The rural occupation of Eastern Mallorca (Balearic Islands). *Journal of Mediterranean Archaeology*, 24.2, pp. 191-217.
- Mas, C; Cau, M. A. (2013). Christians, peasants and shepherds: the transformation of the countryside in late Antique Mallorca (Balearic Islands, Spain). *Antiquité tardive*, 21, pp. 217-232.
- Mascaró Pasarius, J. (1967). Inventario de los monumentos megalíticos y restos prehistóricos y protohistóricos de Mallorca. A: A.A.V.V *Monumentos Prehistóricos y Protohistóricos de la Isla de Mallorca*, Madrid
- Mattingly, H. (1983). *Roman Pollentia: Coinage and History. Pollentia. Estudio de los materiales I*. The Bryant Foundation, Palma.
- Monedero Domínguez, A. (1998a). Els baleàrics en les fonts literàries grecoromanes. A: Casasnovas Camps, M. À. (1998). *Història de les Illes Balears*. Editorial Moll, SL.
- Monedero Domínguez, A. (1998b). *La conquesta romana de les Illes Balears*. A: Casasnovas Camps, M. À. (1998). *Història de les Illes Balears*. Editorial Moll, SL.
- Morgan, M. G. (1969). The Roman conquest of the Balearic Isles. *CSCA*, 2: 217-231.

- Orfila, M. (1988). *La necrópolis de Sa Carrotja y la romanización del Sur de la isla de Mallorca*. Tesis doctoral, Universitat de les Illes Balears, Palma.
- Orfila, M; Riera, M., Cau, M.A., Arribas, A. (2000). Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): construcciones defensivas. A: V Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, Cartagena (1998), pp. 229-235, Barcelona.
- Palet, J. M., Fiz, I., & Orengo, H. (2008). Modelación y conceptualización del paisaje romano en el ager Tarraconensis. Tarraco y la centuriación del territorio. A: *Changing Landscapes. The impact of Roman towns in the Western Mediterranean. Proceedings of the International Colloquium, Castelo de Vide-Marvão 15-17 de maig*, pp. 167-184.
- Palmer, A.N, (1991). Origin and morphology of Limestones caves. *National Speleological Society Bulletin*, 103, 1-21 pp.
- Pla Hidrològic de les Illes Balears (2013). Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient i Territori, Direcció General de recursos hídrics. Palma.
- Plantalamor Massanet, L.; Murillo Orfila, J. (1992). Aixecament planimètric del talaiot de Son Noguera (Llucmajor). *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 48, pp. 17-24.
- Pascual Guasch, R. (1977). *Las ánforas de la Layetania*. A: *Méthodes classiques et Méthodes Formelles dans l'Étude des Amphores*, Actes du Colloque de Rome, Roma, pp. 47-96.
- Pomar, L., Ward, W. C. y Green, D.G., (1996). Upper Miocene Reef Complex of the Llucmajor area, Mallorca, Spain. 191-225 pp. A: Franseen, E., Esteban, M., Ward, W.C., and Rouchy, J.M. (Eds.): *Models for Carbonate Stratigraphy from Miocene Reef Complexes of the Mediterranean regions*. SEPM. Concepts in Sedimentology and Palaeontology Series. n. 5.
- Ramon, J. (1986). *El Baix Imperi i l'època bizantina a les Illes Pitiüses*. Eivissa.

- Riera Frau, M. (1998). Les balears islàmiques. A: Camps, M. À. C. (1998). *Història de les Illes Balears*. Editorial Moll, SL.
- Robledo, P. A. (2005). *Los Paleocolapsos kársticos en las plataformas carbonatadas del Mioceno superior de Mallorca: análisis geográfico, genético, geológico y evolutivo*. Tesis Doctoral. Universitat de les Illes Balears. 3-43 pp. Palma.
- Rosselló, G. (1968). *L'Islam a les Illes Balears*, Palma.
- (1973a). Los siglos oscuros de Mallorca. *Mayurqa*, X, pp. 77-99.
- (1973b). *Mallorca Musulmana*, Estudis d'Arqueològia, Palma.
- (1978). *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma.
- Vegas, M. (1973). Cerámica común romana en el Mediterráneo occidental. Publicaciones eventuales, Instituto de arqueología y prehistoria, Universitat de Barcelona.
- Villaverde Vega, N. (1998). El Baix Imperi i les èpoques vàndala i bizantina. A: Casanovas Camps, M. À. (1998). *Història de les Illes Balears*. Editorial Moll, SL.
- Zucca, R. (1998). *Insulae Baliares. Le isole Baleari sotto il dominio romano*. Roma.

7.1. Recursos electrònics

- www.arqueobaleaar.es
- www.talayot.es